

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Caroline Stern Olsson

Konkurrensen om kvarlåtenskapen

En jämförelse av särkullbarns och gemensamma barns rätt till arv i
förhållande till efterlevande makes arvsrätt

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Professor Eva Ryrstedt

Termin för examen: HT2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte	8
1.3 Frågeställningar	9
1.4 Avgränsningar	9
1.5 Metod och teori	11
1.6 Material	14
1.7 Forskningsläge	15
1.8 Disposition	17
2 ARVSRÄTTENS HISTORISKA UTVECKLING	19
2.1 Barns arvsrätt	19
2.2 Efterlevande makes arvsrätt	21
2.3 Testamentets utveckling	22
3 ARVSRÄTTENS GRUNDSTENAR	25
3.1 Den legala arvsordningen	25
3.1.1 Grundläggande principer	25
3.1.2 Arvsklasser	26
3.2 Testamente	27
3.2.1 Upprättande	27
3.2.2 Ogiltighet och klander	28
3.3 Förlorad rätt till arv	29
3.3.1 Förverkande	29
3.3.2 Preskription	31

4	FÖRHÅLLET MELLAN BARN OCH EFTERLEVANDE MAKE	32
4.1	Kort om giftorätten	32
4.1.1	Giftorättsgods och likadelning	32
4.1.2	Enskild egendom	33
4.1.3	Bodelning vid ena makens död	34
4.2	Laglotten – barnens arvsgaranti	35
4.2.1	Allmänt om laglotten	35
4.2.2	Förskott på arv	36
4.2.3	Det förstärkta laglottsskyddet	38
4.3	Efterlevande makes företrädesrätt	38
4.3.1	Fri förfoganderätt och efterarv	38
4.3.2	Efterarvets storlek	40
4.3.3	Särskilt om särkullbarn	42
4.4	Jämkning av testamente	43
4.5	Basbeloppsregeln	44
4.6	Avsägelse av arv	45
5	ANALYS	46
5.1	Gemensamma barn och särkullbarn i förhållande till efterlevande make	46
5.2	Normativa grundmönster bakom nuvarande reglering	52
5.3	Normativa grundmönster i arvsrättens historia	57
5.4	Diskussion kring en framtida reglering	59
6	SLUTSATS	64
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	66
	Offentligt tryck	66
	Rättsfall	66
	Litteratur	67
	Elektroniska källor	69

Summary

The Swedish succession law is characterized by strong structures and slow changes. The legislation has not been subject of any major reform since the beginning of the 20th century. Therefore, the current legislation is characterized by elements of old norms and structures. These old norms and structures are challenged and debated today, both in the media and in political bodies. This thesis highlights the part of the debate that concerns the competitive relationship between the children of the decedent and the surviving spouse.

The aim is to identify the underlying norms that has affected the legislation, both historically and today. Particular attention has been paid to the decedent's children born outside the current marriage in comparison with the spouses' shared children regarding their right to inheritance. The comparison is made in relation to the surviving spouse's right to inheritance. A legal dogmatic method is used to establish current law, while a legal historical method is used to investigate the historical development. However, to achieve the purpose of the thesis, a legal analytical method is primarily used. This involves critically studying the legislation from an external perspective and with other sciences. As a support science, I have chosen sociology of law and Anna Christensen's theory on normative patterns.

Children have historically been treated differently in the Swedish succession law. Today all children are basically treated the same. However, differences arise when compared with the surviving spouse's inheritance rights. The construction with secondary inheritance for the spouses' shared children works in favor of the surviving spouse and entails a much stronger right to inheritance for children born outside the current marriage than for the shared children. With the theory on normative patterns, I have mainly identified the pattern of protection for established position in the legislation, both historically and today. However, the position given the strongest protection

has varied, somewhat depending on which other normative patterns have influenced the legislation. The spouses' shared children have gone from enjoying the strongest protection for established position to the weakest, while I think the situation for children born outside the current marriage is the opposite. The decisive factor is the enhanced protection for established position given to surviving spouses through the system with secondary inheritance, at the expense of the protection of the spouses' shared children.

The final aim of this thesis is to do a critical examination of the legal framework. Here I discuss whether a new legislation in the field of succession may be relevant based on society's normative and structural development over the years. Foremost, I discuss the continued existence of the children's statutory portion and the right of a child born outside the current marriage to receive their inheritance directly at the time of the parent's death. In this context, I think that in the light of the development of society there is reason for a new investigation of the Swedish succession law and how it should be in the future. I justify this conclusion with the major changes that have occurred in society since the introduction of the rules. Today we have a significantly higher average life expectancy. At the same time, family constellations including children born outside the current marriage are not uncommon in society today. However, in case of a possible removal of the children's statutory portion and the right of children born outside the current marriage to receive their part of the estate directly, considerations are required. These reforms would mean a greatly increased protection for the surviving spouse's established position, while the protection for the children decreases. There are therefore reasons to consider how this can be compensated. A few such suggestions are mentioned at the end of the thesis. No matter what, a balance between the different interests needs to be made for securing the legitimacy of the legislation.

Sammanfattning

Den svenska arvsrätten kännetecknas av sega strukturer och långsamma förändringar. Reglerna har inte varit föremål för någon omfattande reform sedan början av 1900-talet. Nuvarande lagstiftning präglas därför av inslag från gamla normer och strukturer. Dessa gamla normer och strukturer utmanas och debatteras idag flitigt såväl i media som i de politiska organen. Den här framställningen belyser den del av debatten som berör det konkurrensförhållande som råder mellan arvlåtarens barn och efterlevande make inom arvsrätten.

Uppsatsen syftar till att identifiera de bakomliggande normer som har påverkat lagstiftningen, både historiskt sett och idag. Jag har lagt särskilt fokus på särkullbarns rätt till arv i jämförelse med makarnas gemensamma barns arvsrätt. Jämförelsen görs i förhållande till efterlevande makes rätt till arv. En rättsdogmatisk metod används för att fastställa gällande rätt, medan rättshistorisk metod används för att undersöka rättens historiska utveckling. För att uppnå uppsatsens syfte används dock främst en rättsanalytisk metod, vilken inbegriper att kritisk granska lagstiftningen ur ett utifrånperspektiv och med andra vetenskaper till hjälp. Som stödvetenskap har jag valt rättssociologin och Anna Christensens teori om normativa grundmönster.

Bröstarvingar har historiskt sett behandlats olika i den arvsrättsliga regleringen. Idag är gemensamma barn och särkullbarn i grunden likställda i lagstiftningen. Stora skillnader träder dock fram vid jämförelse med efterlevande makes arvsrätt. Konstruktionen med efterarv för gemensamma barn till förmån för efterlevande make innebär en betydligt starkare rätt till arv för särkullbarn än för gemensamma barn. Men hjälp av teorin om normativa grundmönster har jag främst återfunnit mönstret skydd för etablerad position i lagstiftningen, såväl historiskt sett som idag. Vems position som prioriterats högst och getts starkast skydd har dock varierat och till viss del påverkats av vilka andra grundmönster som influerat

lagstiftningen. Gemensamma barn har gått från att uppbära det starkaste skyddet för etablerad position till det svagaste, medan jag anser att situationen för särkullbarn är den motsatta. Den avgörande faktorn är det förstärkta skydd för etablerad position som getts till efterlevande make genom efterarvssystemet, på bekostnad av skyddet för gemensamma barn.

Framställningens sista frågeställning utgörs av en kritisk granskning av gällande rätt. Här för jag en diskussion kring huruvida en ny lagstiftning på det arvsrättsliga området kan vara aktuell utifrån samhällets normativa och strukturella utveckling under åren. Främst förs diskussion kring laglottens fortsatta existens samt särkullbarnens rätt att få ta del av sitt arv direkt vid förälderns död. Här menar jag att det mot bakgrund av samhällets utveckling finns anledning att tillsätta en ny utredning av arvsrätten och hur den bör se ut i framtiden. Den slutsatsen motiverar jag med de stora förändringar som skett i samhället sedan reglerna infördes. Idag har vi en betydligt högre medellivslängd. Samtidigt är familjekonstellationer innefattande särkullbarn inte ovanliga i dagens samhälle. Vid ett eventuellt borttagande av laglotten och särkullbarns rätt att få ut sin del av kvarlåtenskapen direkt krävs dock avvägningar. Dessa reformer skulle innebära ett starkt ökat skydd för efterlevande makes skydd för etablerad position, medan skyddet för bröstarvingarna minskar. Det finns därför anledningar att fundera över hur detta kan kompenseras. Några sådana förslag nämner jag i slutet av uppsatsen. Oavsett vad behöver en avvägning göras för att inte riskera att lagstiftningen förlorar sin legitimitet.

Förord

Med dessa ord sätter jag punkt för mitt examensarbete samt därmed även för mina drygt fem år som student i Lund. En resa som innefattat såväl tårar och tillstånd av hopplöshet, som många skratt och upplevd stolthet. Under åren har jag inte bara utvecklat min akademiska kunskap, utan även gjort en stor personlig utveckling. För det vill jag tacka alla jag fått förmånen att lära känna på vägen. Jag över helt övertygad om att jag under min studietid hittat vänner som jag kommer ha med mig livet ut.

Det finns dock ett antal personer som jag skulle vilja rikta ett särskilt tack till. Inledningsvis vill jag tacka min handledare Eva Ryrstedt för goda råd och uppmuntran under arbetets gång. Ett stort tack även till Kristian Holm som med givande diskussioner och noggrann korrekturläsning bidragit till ett förbättrat slutresultat. Det största tacket vill jag dock rikta till min familj som alltid har funnits där under såväl toppar som dalar. Här vill jag även lyfta fram två fantastiska personer som betytt lite extra för mig under min studietid – min syster Marie och min sambo Tomas. Tack för de hundratals sidor ni korrekturläst och tack för att ni alltid tror på mig.

Lund den 8 januari 2019

Caroline Stern Olsson

Förkortningar

Bet.	Betänkande
FB	Föräldrabalk (1949:381)
Mot.	Motion
Prop.	Proposition
Rskr.	Riksdagsskrivelse
SOU	Statens offentliga utredningar
ÄB	Ärvdabalk (1958:637)
ÄktB	Äktenskapsbalk (1987:230)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Svenska regler kring hur kvarlåtenskap ska fördelas går att spåra hela vägen tillbaka till medeltiden och de äldsta bevarade lagarna.¹ De arvsrättsliga regleringarna och dess förändringar genom historien kan anses utgöra en produkt av den tid de skapats i och därmed spegla de grundläggande värderingar som då återfanns i samhället. Arvsrätten kännetecknas dock av sega strukturer och långsamma förändringar, varför även nutida regleringar till viss del präglas av inslag från gamla normer och strukturer.²

Den svenska arvsrätten är idag flitigt debatterad i såväl media som inom de politiska organen och lagstiftningen utmanas ständigt av nya uppfattningar och värderingar i takt med samhällsutvecklingen. Bland de främst diskuterade frågorna återfinns laglottens framtid samt bristen på legal arvsrätt mellan sambor.³ Idag finns en konfliktyta mellan dem som anser att laglotten är en urmodig kvarleva från en tid då familjen var det centrala i det svenska samhället och dem som anser att det fasta skyddet för barnets position i den svenska arvsrätten bör bestå.⁴ Vidare utmanas tanken om det traditionella giftermålet som grundsten i det svenska samhället av röster som förespråkar samma rätt till arv för sambor som för äkta makar.⁵

En del av debatten utgörs av det konkurrensförhållande som råder mellan efterlevande make och arvlåtarens barn. Lagstiftaren ställs här inför vad som kan anses vara en omöjlig prioriteringsfråga. Ytterligare en dimension tillförs

¹ Trolle Önnersfors, ”Ja, det är det svåresta, att det är så gammalt och gångbart: synen på bröstarvingars arvsrätt under 1600-talet”, i: Jänterä Jareborg & Kumlien (red.), *Rätten och rättsfamiljer i ett föränderligt samhälle - rättshistoriskt och komparativt: vänbok till Rolf Nygren*, 2011 s. 208.

² Brattström & Singer, *Rätt arv: fördelning av kvarlåtenskap*, 2015 s. 19.

³ Se bl. a. Thorsell, ”Dags att Sverige avskaffar bröstarvingars rätt till arv”, *Dagens Nyheter*, 13 jan. 2012 samt mot. 2017/18:2350, *Avskaffande av laglotten* och mot. 2016/17:352, *En modern arvsrätt för samboskap*.

⁴ Bet. 2017/18:CU8, *Familjerätt*, s. 74 f.

⁵ Bet. 2016/17:CU10, *Familjerätt*, s. 72 f.

vid jämförelse mellan gemensamma barns arvsrätt och särkullbarns rätt till arv i förhållande till efterlevande makes arvsrätt. Även detta har debatterats inom de politiska organen i viss utsträckning.⁶ Konkurrensförhållande mellan efterlevande make och barn får idag ett olikartat utfall beroende på blodsbanden mellan parterna. Skillnaden i arvsrätten för gemensamma barn respektive särkullbarn och dess påverkan på efterlevande makes rätt till arv är därför intressant att studera. Utöver det anser jag även att sannolikheten är relativt hög att denna skillnad och dess bakomliggande normer kommer att utmanas och debatteras ännu mer inom snar framtid.

1.2 Syfte

Denna uppsats har till syfte att undersöka de bakomliggande normer som kommit till uttryck i dagens arvsrättsliga lagstiftning, med särskilt fokus på gemensamma barns arvsrätt i jämförelse med till särkullbarns rätt till arv. I situationer då arvlåtaren lämnar efter sig både bröstarvingar och make betraktas ofta dessa parter som separata skyddsobjekt. Det förefaller sig därför naturligt att även diskutera efterlevande makes arvsrätt och det konkurrensförhållande som råder mellan makarnas gemensamma barn och efterlevande make, alternativt särkullbarn och efterlevande make. Vid en första anblick på den svenska arvsrättsliga regleringen kan särkullbarn anses ha ett starkare skydd i förhållande till efterlevande make, medan motsatt situation verkar råda för gemensamma barn. Målsättningen är att undersöka huruvida denna tes överensstämmer med det verkliga utfallet, eller om det även finns situationer där gemensamma barn riskerar att missgynnas av gällande rätt.

För att skapa djupare förståelse för de prioriteringar lagstiftaren har gjort har jag analyserat gällande rätt ur ett rättssociologiskt perspektiv med fokus på bakomliggande normer och grundmönster. Historiska återblickar avseende hur arvsrätten i Sverige har utvecklats i enlighet med samhällets normutveckling fördjupar denna framställning ytterligare. Syftet med detta är

⁶ Bet. 2017/18:CU8 s. 76 f.

att identifiera utmärkande normmönster i arvsrättens historia samt vem av efterlevande make och gemensamma barn, alternativt särkullbarn, som i störst mån gynnats av regleringen och hur detta har förändrats över tid.

Slutligen syftar jag att, med grund i ovanstående undersökningar, kritiskt granska gällande rätt och diskutera huruvida en ny lagstiftning på området kan vara aktuell med hänsyn till samhällets normativa och strukturella utveckling. Resonemang förs kring hur en sådan lagstiftning i så fall kan tänkas se ut och vilka avvägningar som behöver göras.

1.3 Frågeställningar

Uppsatsen ämnar besvara följande frågeställningar:

- Vilka skillnader mellan gemensamma barns arvsrätt och särkullbarns rätt till arv i förhållande till efterlevande makes arvsrätt kan identifieras i den svenska arvsrätten historiskt och idag?
- Vilka normativa grundmönster kan utläsas i den nuvarande svenska lagstiftningen avseende gemensamma barns respektive särkullbarns arvsrätt, både i relation till varandra såväl som i relation till efterlevande makes arvsrätt?
- Hur har dessa normativa grundmönster ändrats under tidens gång och hur har det påverkat lagstiftningen från 1200-talet till nutid?
- Hur kan en ny lagstiftning på området diskuteras mot bakgrund av samhällets utveckling och vilka avvägningar ställs i så fall potentiell ny lagstiftning inför?

1.4 Avgränsningar

Denna framställning har till syfte att undersöka förhållandet mellan arvlåtarens särkullbarn och gemensamma barn sinsemellan samt i förhållande till efterlevande make. Jag har således inte behandlat sambors rätt till arv, med anledning av att det idag föreligger stora skillnader mellan efterlevande makes arvsrätt och sambors arvsrätt. Ett tredje skyddsintresse som ofta behandlas inom den arvsrättsliga diskursen är arvlåtarens rätt att genom

testamente fördela sin egendom. Arvlåtarens skyddsintresse berörs dock endast översiktligt i denna uppsats i den mån jag ansett det relevant. Visserligen ligger arvlåtarens rätt att fördela sin kvarlåtenskap tätt sammankopplad med bröstarvingar och efterlevande makes arvsrätt, men med hänsyn till framställningens syfte har jag valt att lägga tyngden på intressekonflikten mellan arvlåtarens barn och efterlevande make. Kortare avsnitt har dock ägnats åt genomgång av testamentsrätten, såväl ur ett historiskt perspektiv som i nuvarande reglering. Redogörelsen har gjorts med anledning av att en testators testamentsförordnanden kan ha stor inverkan på arvets fördelning mellan efterlevande make och bröstarvingar.

I en arvsrättslig framställning ligger det även nära till hands att beröra regleringar om gåvor mellan makar eller förmånstagarförordnanden. Jag har dock valt att inte behandla dessa frågor. Inte heller förvaltarskap av egendom behandlas i denna uppsats. Avgränsningarna har gjorts med motivering att ovanstående rättsregler inte är en egentlig del av arvsrätten. Vidare har de en relativt liten verkan på skillnaderna mellan särkullsbarns och gemensamma barns arvsrätt samt det konkurrensförhållande som råder om kvarlåtenskapen mellan arvlåtarens barn och efterlevande make. Jag har emellertid valt att ge visst utrymme för en kortare redogörelse av giftorätten och den bodelning som sker mellan makarna efter ena makens död. Syftet med detta är att skapa bättre förståelse för samspelet mellan äktenskapsrätten och arvsrätten samt dess påverkan på efterlevande make som en helhet.

Det ska även nämnas att jag har avhandlat arvsrättens historiska utveckling förhållandevis ytligt och ofullständigt. Nedslag i historien har gjorts med avsikt att på ett övergripande plan kartlägga utvecklingen av den arvsrättsliga lagstiftningen samt på vilka normer och samhällsstrukturer den vilar. Med anledning av uppsatsens syfte har jag främst behandlat sådana arvsrättsliga lagändringar som berör skillnaden mellan särkullsbarns och gemensamma barns rätt till arv eller som berör mellan barns arvsrätt i förhållande till efterlevande makes rätt till arv. Den historiska redogörelsen sträcker sig från 1200-talet fram till idag. Tidsperioden motiveras främst med att tillgången till

äldre lagar är bristfällig. Startpunkt för den historiska genomgången är därför Magnus Erikssons landslag, utfärdad runt år 1350 som den första gemensamma lagstiftningen för hela landet. Tillbakablickar har även gjorts till 1200-talet och de landskapslagar som gällde på olika platser i Sverige fram tills landslagen antogs.

1.5 Metod och teori

Utgångspunkten i denna uppsats har varit den traditionella rättsdogmatiska metoden, vars främsta uppgift är att fastställa gällande rätt. Det innebär en tolkning av de sedvanliga rättskällorna med målet att redogöra för den arvsrättsliga regleringen och dess tillämpning vid olika typer av arvsituationer.⁷ Rättsdogmatiken innefattar jämväl att i den här uppsatsen identifiera samband, likheter och principer i den arvsrättsliga lagstiftningen.⁸ Till viss del har jag även använt en rättshistorisk metod som ett komplement i de delar som avhandlar arvsrättens historiska utveckling.⁹ En rättshistorisk utredning tillför inte bara värde i sig själv, utan ger även verktyg för att bättre analysera gällande rätt mot bakgrund av historien.¹⁰

För att uppnå uppsatsens syfte och besvara frågeställningarna har jag dock främst använt det som Claes Sandgren benämner som rättsanalytisk metod. Den rättsanalytiska metoden har sin grund i rättsdogmatiken, men öppnar upp för att analysera gällande rätt på ett bredare plan. Till skillnad från en strikt rättsdogmatisk metod inbegriper en rättsanalytisk metod även att granska lagstiftningen utifrån i samhället rådande värderingar och med andra vetenskaper till hjälp.¹¹ Anders Agell beskriver metoden, vilken han dock valt att kalla för konstruktiv rättsvetenskap, som att granska de existerande rättsreglerna med ett utifrånperspektiv.¹² En sådan granskning möjliggör för

⁷ Kleineman, "Rättsdogmatisk metod", i: Nääv & Zamboni (red.), *Juridisk metodlära*, 2018 s. 21.

⁸ Sandgren, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, 2015 s. 43.

⁹ Ibid. s. 53.

¹⁰ Agell, "Rättsdogmatik eller konstruktiv rättsvetenskap", i: Frändberg, Göranson & Håstad (red.), *Festskrift till Stig Strömholm del 1*, 1997 s. 36.

¹¹ Sandgren, 2015 s. 46 f.

¹² Agell, 1997 s. 53.

att kritisera gällande rätt baserat på dess samhälleliga verkan samt för att föra diskussioner kring hur lagstiftningen bör se ut.¹³

Den hjälpvetenskap som lämpar sig bäst för uppsatsens syfte är enligt min uppfattning rättssociologin, det vill säga läran om relationen mellan rätt och samhälle. Den rättsvetenskapliga grenen av rättssociologin har till uppgift att belysa hur samhället och dess normer bidrar till och påverkar rättsbildningen.¹⁴ I denna uppsats har jag tagit avstamp i rättssociologins teori om normer som stödvetenskap för att analysera samhällsnormernas genomslag i den arvsrättsliga lagstiftningen, både i nutid och historiskt. Vad som egentligen definierar begreppet ”normer” är emellertid ständigt föremål för diskussion. Det verkar dock finnas en relativt konsekvent uppfattning om att normer är handlingsdirektiv som anger vad som är rätt och fel beteende i olika sociala situationer. Normer upprätthålls genom någon form av sanktioner som tillfaller den som bryter mot de gemensamt uppsatta förhållningsreglerna i samhället.¹⁵ Normer som blivit upphöjda till rättsregler har tilldelats särskilda möjligheter för genomdrivande och upprätthållande i form av rättsliga sanktioner.¹⁶ Ur ett rättssociologiskt perspektiv betraktas följaktligen rättsregler endast som en typ av normer, vilka fått en särskild dignitet i och med att de blivit upphöjda till rättsliga regleringar.¹⁷

Mer specifikt har jag använt mig av Anna Christensens teori om normativa grundmönster för att analysera den arvsrättsliga regleringen och dess historiska utveckling. Christensen tar avstamp i normvetenskapen och presenterar en teori om moralens rättsbildande effekt. Medan det kan klassas som allmänt känt att rättsregler har en moralbildande effekt menar Christensen att även moralen, det vill säga samhällets rådande normer och värderingar, har en rättsbildande effekt. Lagstiftningen inom den sociala dimensionen ska betraktas som en juridisk kodifiering av de moraliska

¹³ Ibid. s. 43.

¹⁴ Hydén, ”Rättssociologi: om att undersöka relationen mellan rätt och samhälle”, i: Nääv & Zamboni (red.), *Juridisk metodlära*, 2018 s. 209 ff.

¹⁵ Hydén, *Normvetenskap*, 2002 s. 98 ff.

¹⁶ Ibid. s. 131.

¹⁷ Hydén, *Rättssociologi som rättsvetenskap*, 2002 s. 60 f.

sedvänjor och grundhållningar som utvecklats i samhället. I dessa kan vissa bestående mönster urskiljas, vilka Christensen benämner som normativa grundmönster.¹⁸ Min målsättning i denna framställning är att identifiera vilken genomslagskraft de olika grundmönstren haft i lagstiftningsarbetet under historiens gång. Baserat på detta utför jag sedan en kritisk granskning av gällande rätt och för en diskussion kring en potentiell framtida arvsrättslig reglering och dess utmaningar.

Christensen beskriver rättsutvecklingen som att rätten existerar på ett normativt fält där normativa grundmönster fungerar som poler, vilka utövar en ständig dragningskraft åt olika håll. Således föreligger alltid en konkurrens mellan de normativa grundmönstren, vilka hela tiden försöker dra till sig den rättsliga regleringen. Hur den rättsliga regleringen faktiskt ser ut är därmed en avspegling av vilket grundmönster som i stunden utövar störst dragningskraft. Lagstiftningen inom ett visst rättsområde sammanfaller därför sällan fullständigt med ett normativt grundmönster. Det vanliga är istället att det går att urskilja flera olika grundmönster inom samma område, även om ett visst mönster ofta dominerar.¹⁹

De tre grundmönstren som Christensen presenterar är rättvis fördelning, marknadsfunktionellt mönster samt skydd för etablerad position. Rättvis fördelning innebär att olika typer av värden ska fördelas på ett rättvist sätt. Värden ska alltså fördelas och omfördelas med målsättning att skapa rättvisa, exempelvis genom likadelning, behovsprövning eller genom köprincipen.²⁰ Det marknadsfunktionella grundmönstret utgår istället från äganderätten, det fria avtalet och näringsfriheten. Det är ett liberalt och dynamiskt mönster där värden ständigt omfördelas. Balans mellan parternas prestationer förespråkas och det förekommer en ständig förändring av uppnådda positioner.²¹ Det tredje och sista mönstret benämner Christensen som skydd för etablerad

¹⁸ Christensen, "Skydd för etablerad position - ett normativt grundmönster", *Tidskrift för Rettsvetenskap*, årgång 109, 1996 s. 527.

¹⁹ *Ibid.* s. 531.

²⁰ *Ibid.* s. 527 f.

²¹ *Ibid.* s. 529 f.

position. Mönstret är konservativt och syftar till att skydda och bevara redan uppnådda positioner i samhället. Det spelar ingen roll hur positionen har uppnåtts, så länge det skett på ett rättsenligt sätt. Till skillnad från tidigare nämnda grundmönster, som på olika sätt omfördelar värden, fokuserar skydd för etablerad position på att bevara de redan upprättade ställningarna. Ingen hänsyn tas således till huruvida de från början är skapade genom balans eller rättvisa.²²

1.6 Material

I enlighet med den rättsanalytiska metoden, var grund som ovan nämnt vilar i rättsdogmatiken, har jag som det primära materialet i denna uppsats valt de sedvanliga rättskällorna. Dessa omfattar lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin. Jag har dock endast använt mig av praxis i mycket begränsad omfattning, då det med anledning av uppsatsens syfte saknas anledning till djupare redogörelse för tekniska lagtolkningsfrågor. Särskilt betydelsefullt för detta arbete har istället förarbeten till gällande rätt varit, vari lagstiftarens motiv och överväganden framgår. Dessa har jag, tillsammans med doktrin av rättshistorisk karaktär, använt för att urskilja vilka bakomliggande normer och värdering som framträtt genom historien och påverkat lagstiftningen. För förståelse av lagstiftarens motiv till dagens regleringar har särskilt proposition 1986/87:1, *Om äktenskapsbalk m.m.*, nyttjats. Propositionen utgör förarbete till den senaste mer omfattande reformen inom såväl det arvsrättsliga som det äktenskapsrättsliga området.

Vidare utgör lagstiftning och doktrin grunden för den deskriptiva delen av uppsatsen. Doktrin, inklusive lagkommentarer, är skrivna av erkända författare inom de arvsrättsliga och äktenskapsrättsliga områdena och används främst för att skapa förståelse för hur rättsreglerna ska tolkas. I viss mån har jag använt mig av äldre doktrin, dock främst gällande de historiska delarna av uppsatsen. Vid övrig användning har hänsyn tagits till de reformer som företagits sedan utgivningsdatumet.

²² Ibid. s. 528.

1.7 Forskningsläge

De svenska arvsrättsliga regleringarna behandlas i en uppsjö av doktrin. Margareta Brattström och Anna Singers lärobok *Rätt arv – fördelning av kvarlåtenskap* kan betraktas som ledande på området. Brattström och Singer gör även en ansats till att beskriva den historiska utvecklingen inom arvsrätten, även om denna måste anses förhållandevis kort. Arvsrättens historiska utveckling behandlas istället i större utsträckning i andra verk, bland annat i *Den svenska familjerättens historia* av Gerhard Hafström.

Vidare avslutar Brattström och Singer sin framställning genom att problematisera och diskutera gällande rätt inom arvsrättens område utifrån den samhällsutveckling som skett sedan rättsreglernas tillkomst. Särskilt betonas att ”nya samhällsförhållanden och familjebildningsmönster medför att lagens funktion och syften måste betraktas ur delvis nya synvinklar”.²³ En djupare analys görs av Karin Kulin Olsson, som i sin avhandling *Arvsrätt eller rätt till arv – en studie om arvsberättigande och kvarlåtenskapens fördelning* genomfört en studie med syfte att ”undersöka i vilken mån den arvsrättsliga regleringen är anpassad till vårt nutida samhälle”.²⁴ Avhandlingen behandlar dels frågan om vilken grund de olika arvtagarnas rätt till arv bygger på, dels huruvida det finns skäl att förändra den nuvarande arvsrättsliga regleringen. Kulin Olssons framställning ägnar betydande utrymme åt motiven bakom den arvsrättsliga lagstiftningen och dess utveckling samt hur regleringen har utformats utifrån olika tiders samhällsvärderingar. Det görs dock ingen ansats till att relatera dessa utkristalliserade intressen till de av Christensen etablerade normativa grundmönstren.

Eva Ryrstedt har i sin avhandling *Bodelning och bostad: ekonomisk självständighet eller gemenskap* med stöd i Christensens teori identifierat två framträdande normativa grundmönster som råder specifikt inom det

²³ Brattström & Singer, 2015 s. 197.

²⁴ Kulin Olsson, *Arvsrätt eller rätt till arv: en studie om arvsberättigande och kvarlåtenskapens fördelning*, 2018 s. 23.

äktenskapsrättsliga fältet. Det ena utgörs av gemenskap och den därtill följande fördelning som görs mellan separerande parter utefter rättvise- eller behovsprinciper. Det andra baseras på ekonomisk självständighet och principen om individuell äganderätt.²⁵

Både Ryrstedt och Christensen relaterar sina teorier om normativa grundmönster till den av Max Weber utvecklade teorin om samhällets utveckling och övergången från status till kontrakt.²⁶ Webers teori grundar sig på att alla individer tillhör en grupp. Beroende på vilken familj en person föds in i bestäms även dennes grupptillhörighet. Den sociala och ekonomiska ställning som medföljer en viss familjetillhörighet anses som inneboende kvaliteter hos en person, vilka följer med individen i fråga hela livet. Tillhörigheten påverkar även individens rättsliga ställning samt utgör ofta grunden för legitima förvärv. Med andra ord föreligger alltså ett statusförhållande baserat på individens ursprungliga familjetillhörighet.²⁷ Statusförhållanden kan även skapas genom att ingå kontrakt som ändrar en persons familjetillhörighet. Ett sådant statuskontrakt påverkar individens position i samhället, såväl som dennes sociala, rättsliga och ekonomiska status.²⁸ Äktenskapet mellan två parter är en typ av statuskontrakt, vilket även utgör en grund för legitima förvärv. Arvsrätt såväl som bodelning mellan makar vid äktenskapsskillnad är exempelvis förvärv baserade på ett statuskontrakt mellan makarna.²⁹

Ryrstedt framhåller äktenskapet som grundat på föreställningen om ett livslångt förbund, byggt på tankar om gemenskap där familjen ses som en enhet. Äktenskap kan därför betraktas som ett statusförhållande, vilket står i kontrast till bilden av äktenskapet som ett upplösbart kontrakt genom den idag ovillkorliga rätten till äktenskapsskillnad i Sverige. Makars möjlighet att idag ingå avtal med varandra kring äktenskapets rättsliga verkningar är även det

²⁵ Ryrstedt, *Bodelning och bostad: ekonomisk självständighet eller gemenskap*, 1998 s. 18.

²⁶ Se Christensen, 1996 s. 530 samt Ryrstedt, 1998 s. 20 ff.

²⁷ Weber, *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder del 2*, 1985 s. 196.

²⁸ Weber, 1985 s. 198.

²⁹ Ryrstedt, 1998 s. 21.

ett steg från gemenskap och status, mot ekonomisk självständighet och kontrakt. Än finns dock generella och ibland indispositiva regleringar i svensk rätt som styr äktenskapet, vilket påvisar att tankarna om gemenskap fortfarande påverkar samhällets syn på äktenskap. Det föreligger alltså en konflikt på äktenskapsrättens område mellan de två normativa grundmönstren gemenskap och ekonomisk självständighet.³⁰

1.8 Disposition

Framställningen inleds med en översiktlig historisk redogörelse för den svenska arvsrättens utveckling från 1200-talet fram tills nuvarande lagstiftning. Särskilt lyfts arvsrättsliga förändringar kopplade till förhållandet mellan efterlevande make och arvlåtarens barn fram, såväl som ändringar avseende gemensamma barn respektive särkullbarns rätt till arv. Därefter vidtar en orientering inom den nuvarande arvsrättsliga lagstiftningen och dess grundstenar. Denna redogörelse ligger till grund för den fortsatta framställningen och har till uppgift att skapa förståelse för arvsrätten i sin helhet. Med anledning av uppsatsens syfte riktar jag sedan särskild uppmärksamhet mot de regleringar som styr arvsrätten för efterlevande make, gemensamma barn och särkullbarn samt det konkurrensförhållande som råder mellan dessa parter. Visst utrymme lämnas även för en översiktlig genomgång av giftorätten och de rättsregler som avser bodelning mellan makar vid ena makens död. Sammantaget avser jag att i detta kapitel lägga grunden för att kunna besvara uppsatsens första frågeställning.

I den avslutande analysen sammanfattar jag vilka skillnader jag identifierat avseende gemensamma barn arvsrätt i jämförelse med särkullbarns rätt till arv i förhållande till efterlevande make. Sammanfattning är ämnad att besvara den första av uppsatsens frågeställningar. Jag gör sedan en diskussion kring Christensens normativa grundmönster, hur deras genomslagskraft har förändrats under historiens gång samt hur de har påverkat den arvsrättsliga lagstiftningen. Diskussionen inkluderar en identifiering av vilka normativa

³⁰ Ibid. s. 383 ff.

grundmönster som återspeglas i nuvarande reglering. Uppsatsen andra och tredje frågeställning besvaras genom denna granskning. Slutligen avslutar jag framställningen med en diskussion kring en potentiell ny arvsrättslig lagstiftning mot bakgrund av samhällets normativa och strukturella utveckling, vari uppsatsens fjärde och sista frågeställning besvaras. Resonemang förs kring huruvida tiden är inne för en ny utredning på arvsrättens område samt vilka utmaningar och avvägningar en ny lagstiftning ställs inför.

2 Arvsrättens historiska utveckling

2.1 Barns arvsrätt

Regler kring bröstarvingars rätt till arv går att härleda hela vägen till 1200-talets landskapslagar. Arvsrätten var då anpassad efter ett samhälle där besittningen av jord var avgörande för såväl social som ekonomisk status.³¹ Det ansågs därför viktigt att jordegendomen stannade inom släkten och inte splittrades. Med anledning av detta tillskiftades den som stod först i arvsordningen hela arvet enligt de äldsta landskapslagarna. Då kvinnliga bröstarvingars rätt till arv sannolikt var helt subsidiär till manliga avkomlingars arvsrätt innebar detta att hela arvet och jordegendomen tillföll den äldste sonen.³² I mitten av 1200-talet upprättades dock Birger Jarls arvslag, vari den långlivade principen om att söner ärver dubbelt så mycket som döttrar stadgades.³³

Principen om att döttrar ärver hälften så mycket som söner bevarades även i Magnus Erikssons landslag, stadfäst runt år 1350. I en familj bestående av en son och en dotter ärvde följaktligen sonen två tredjedelar medan dottern ärvde en tredjedel av kvarlåtenskapen.³⁴ I Magnus Erikssons stadslag, instiftad några år senare, likställdes män och kvinnors arvsrätt. Förklaringen till skillnaden mellan landslag och stadslag ligger i att förmögenheten i städerna inte låg i jordägandet. Behovet av att bevara jordegendom inom släkten var därför inte lika påtagligt i städerna.³⁵ Principen om lika arvsrätt mellan kvinnor och män var dock inget nytt påfund i och med stadslagens tillkomst, utan hade redan på landskapslagarnas tid ansetts gällande i städerna.³⁶

³¹ Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, 1975 s. 109.

³² Brattström & Singer, 2015 s. 19.

³³ Trolle Önnerfors, 2011 s. 209.

³⁴ Brattström & Singer, 2015 s. 19.

³⁵ Hafström, 1975 s. 111.

³⁶ Trolle Önnerfors, 2011 s. 210.

Fram till och sedermera även efter 1734 års lag bibehölls denna uppdelning mellan stadsrätt och landsrätt. Enligt prästerskapets privilegier från 1600-talet omfattades även prästers arvingar av stadsrätten. På omvänt sätt gällde landsrätt för adelsmäns döttrar och söner, oavsett var i landet arvlåtaren var bosatt. Grunden fanns i att jordägande var av stor betydelse för adeln, medan präster sällan hade några större jordtytor i sin besittning.³⁷ Den stora skillnaden som 1734 års lag medförde var istället begränsningen av arvsrätten för barn födda utom äktenskap. Genom kyrkans ökade inflytande i samhället och kravet på vigsel för att ett giltigt äktenskap skulle anses föreligga blev det möjligt att särskilja utomäktenskapliga barn från de födda inom äktenskapet. Då allmänheten i regeln inte delade kyrkans ogillande inställning till barn födda utom äktenskap är det dock oklart hur stort genomslag denna reglering fick i praktiken.³⁸

År 1845 infördes slutligen lika arvsrätt mellan kvinnor och män även enligt landsrätten.³⁹ Bakom detta låg liberala strömningar och minskat kyrkligt inflytande. Argument om rättvisa och jämlikhet lyftes såväl i frågan om könsens lika rätt till arv som angående utomäktenskapliga barns rätt att ärva. Som ett led av detta tillerkändes barn utom äktenskap viss arvsrätt efter sin mor år 1866. Det dröjde till år 1905 innan utomäktenskapliga barn gavs lika arvsrätt som barn födda inom äktenskap, dock fortfarande endast efter modern och hennes släkt. Blodsbandet betraktades då som den avgörande faktorn för rätt till arv. Inte förrän år 1969 tillerkändes utomäktenskapliga barn arvsrätt även efter sin fader. Fram till dess ansågs det inte föreligga tillräcklig social samhörighet mellan fader och barn födda utom äktenskapet, trots det biologiska släktskapet parterna emellan. Arvsrätten hade vid införandet av utomäktenskapliga barns arvsrätt efter fadern blivit en rättvisefråga.⁴⁰

³⁷ Hafström, 1975 s. 111 f.

³⁸ Brattström & Singer, 2015 s. 19 f.

³⁹ Hafström, 1975 s. 122.

⁴⁰ Brattström & Singer, 2015 s. 20 ff.

2.2 Efterlevande makes arvsrätt

På 1200-talet återfanns ingen rätt till arv för efterlevande make i svensk arvsrättslig lagstiftning. Efterlevande make skyddades istället genom giftorätten samt genom dennes rätt att vid ena makes död ta ut ett visst belopp ur boet. En efterlevande hustru utan barn hade dessutom rätt till morgongåva, medan efterlevande som hade barn istället skyddades genom barnens underhållsskyldighet gentemot dem.⁴¹

Ovanstående utgjorde under lång tid gällande rätt i Sverige. Inte förrän år 1921 då giftermålsbalken infördes tillkom en viss arvsrätt för efterlevande make. Denna ersatte morgongåvan och gällde därmed endast under förutsättning att arvlåtaren inte hade några avkomlingar.⁴² Vid denna tidpunkt hade båda makar genom en lagändring år 1845 tillerkänts lika giftorätt både i stadsrätt och i landsrätt. Efterlevande make gavs rätt till halva det gemensamma boet vid ena makens död.⁴³ Giftermålsbalken från år 1921 innebar en rätt till hälften av kvarlåtenskapen för efterlevande make i de fall arvlåtaren saknade bröstarvingar. Resterande del tillskiftades arvlåtarens arvingar.⁴⁴ Genom 1928 års arvslag instiftades regler som innebar ytterligare skydd för efterlevande make. I de fall arvlåtaren saknade arvsberättigade barn tillföll hela kvarlåtenskapen den efterlevande maken. Om den avlidne hade barn stod dock efterlevande make fortfarande utan rätt till arv och fick istället nöja sig med skyddet som giftorätten och barnens underhållsplikt uppställde. Denna underhållsskyldighet försvann emellertid ur svensk rätt år 1979 och det dröjde fram tills 1987 års reform av ärvdabalken innan efterlevande make gavs företräde till arv framför gemensamma barn genom efterarvssystemet.⁴⁵

Lagändringen motiverades med att det inte längre fanns skäl att trygga bröstarvingarnas ekonomiska situation genom arvsrätten. Ett sådant behov

⁴¹ Brattström & Singer, 2015 s. 22.

⁴² Ibid. s. 23.

⁴³ Hafström, 1975 s. 65.

⁴⁴ Brattström & Singer, 2015 s. 23.

⁴⁵ Ibid. s. 23 f.

ansågs inte längre föreligga, då barnen vid tidpunkten för arvskiftet ofta var vuxna och egenförsörjande. Istället framhölls efterlevande makes behov av att förfoga över kvarlåtenskapen och därmed kunna sitta kvar i orubbat bo. Arvet ansågs således av större betydelse för den efterlevande maken än för arvlåtarens barn.⁴⁶ Specifikt avseende särkullbarn stadgades dock att det känslomässiga bandet mellan dem och den efterlevande maken inte kunde anses tillräckligt starkt för att motivera samma företrädesrätt för efterlevande make. Risker för att särkullbarns rätt till arv från sin förälder helt går förlorad under tidens gång bedömdes alltså som för hög om efterarvssystemet skulle tillämpas även på särkullbarn.⁴⁷ Ovanstående tankesätt har utmanats av flertalet motioner de senaste åren.⁴⁸ Än så länge har dock alla förslag till ändringar avvisats av civilutskottet.⁴⁹ Den senast behandlade motionen på ämnet lades år 2017 och avlogs av riksdagen i mars 2018.⁵⁰

2.3 Testamentets utveckling

Möjligheten för arvlåtaren att själv förfoga över sin kvarlåtenskap genom att testamentera bort egendom infördes redan på 1200-talet, främst genom kyrkligt inflytande. Kyrkans intresse i testamentsfriheten låg i de tillgångar som kunde införskaffas genom arvlåtarens vilja att ge bort en del av sin kvarlåtenskap till kyrkan.⁵¹ Testamentsfriheten mötte dock motstånd av allmänheten, där uppfattningen om att jorden tillhörde släkten fortfarande var djupt rotad. Baserat på denna splittring utvecklades flera olika system för att begränsa testamentsfriheten.⁵² På landsbygden tillämpades främst arvejordsystemet. Metoden delade in den avlidnes tillgångar i två grupper, där arvejord utgjorde den ena och avlingejord samt lösöre den andra.⁵³ Arvejord var sådan egendom som tillfallit arvlåtaren genom arv, medan

⁴⁶ Prop. 1986/87:1, *Om äktenskapsbalk m.m.*, s. 82.

⁴⁷ Ibid. s. 83 f.

⁴⁸ Se bl. a. mot. 2017/18:3217, *Familjerätt och familjelagstiftning* samt mot. 2015/16:2159, *Särkullbarn*.

⁴⁹ Se bl. a. bet. 2017/18:CU8 där frågan om efterlevande makes skydd i förhållande till särkullbarn senast behandlats av civilutskottet.

⁵⁰ Se rskr. 2017/18:192.

⁵¹ Hafström, 1975 s. 129.

⁵² Brattström & Singer, 2015 s. 26.

⁵³ Hafström, 1975 s. 129 f.

avlingejord var sådan egendom som denne själv förvärvat under sin livstid.⁵⁴ För avlingejord och lösöre rådde full testamentsfrihet. Beträffande arvejord var testamentsfriheten begränsad till en tiondel av egendomen.⁵⁵

I städerna tillämpades ett helt annat system. Arvlåtare med bröstarvingar saknade där rätt att testamentera bort någon egendom över huvud taget. En barnlös person fick dock testamentera bort en tredjedel av sin egendom. Resterande två tredjedelar av kvarlåtenskapen skulle tillskiftas arvingarna som en form av dåtida laglott.⁵⁶ Denna skillnad mellan landsrätt och stadsrätt behölls genom 1686 års testamentstadga och vidare till 1734 års lag. Principerna var även inom lands- respektive stadsrätt desamma som innan, dock med vissa ändringar. Möjligheten att borttestamentera arvejord förvann helt på landsbygden. Det i städerna brukade systemet mildrades något och gav arvlåtare med arvsberättigade barn frihet att testamentera över en sjättedel av kvarlåtenskapen. Om den avlidne var barnlös fick nu hälften av arvet förfogas över genom testamente.⁵⁷

Det första steget mot att upphäva skillnaden mellan stad och landsbygd togs år 1762. Regler infördes då om att det skulle råda full testamentsfrihet för avlingejord och lösöre även i städerna i de fall bröstarvingar saknades. Det dröjde fram tills år 1857 innan arvejordsystemet avskaffades och skillnaderna mellan landsrätt och stadsrätt upphävdes. 1857 års förordning instiftade även principen om att bröstarvingarnas laglott uppgår till halva kvarlåtenskapen, vilken återfinns i svensk arvsrättslig lagstiftning än idag.⁵⁸

På senare år har dock röster höjts angående laglottens fortsatta existens och ett flertal motioner har lags kring avskaffandet av laglotten.⁵⁹ Dessa har dock än så länge ständigt avvisats av civilutskottet⁶⁰ och inte har heller lyckats

⁵⁴ Trolle Önnerfors, 2011 s. 211.

⁵⁵ Hafström, 1975 s. 130.

⁵⁶ Ibid. s. 131.

⁵⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 27.

⁵⁸ Hafström, 1975 s. 134.

⁵⁹ Se bl. a. mot. 2017/18:2350, mot. 2017/18:2169, *Tyngdpunkt på testators vilja* samt mot. 2017/18:3248, *Översyn av ärvdabalken*.

⁶⁰ Se bl. a. bet. 2017/18:CU8 där frågan om laglott senast behandlats av civilutskottet.

vinna gehör i riksdagen.⁶¹ Utskottet hänvisar till de i propositionen till 1987 års reform angivna skälen för laglottens fortbestånd, vari två syften särskilt framhålls. Det ena hänger ihop med släktskapet samt den sociala och ekonomiska samhörighet som normalt finns mellan arvlåtaren och dennes barn. Det andra skälet har lyfts fram som det starkaste och kopplar istället till den rättvisegaranti som laglotten utgör. Genom laglotten förhindras den avlidne från att testamentera bort alltför mycket av kvarlåtenskapen till en eller flera bröstarvingar på de andra barnens bekostnad.⁶² I propositionen framhålls även att särkullbarn riskerar att göras arvlösa till förmån för gemensamma barn om laglotten tas bort. Därtill påpekas att särkullbarns rätt till arv efter sin fader fortfarande var ett relativt nytt fenomen inom svensk arvsrätt, varför tiden för att ta bort det skydd som laglotten uppställer inte kunde anses mogen.⁶³

⁶¹ Se rskr. 2017/18:192.

⁶² Prop. 1986/87:1 s. 79.

⁶³ Ibid. s. 80.

3 Arvsrättens grundstenar

3.1 Den legala arvsordningen

3.1.1 Grundläggande principer

Den legala arvsordningen utgör ramen för hur den avlidnes kvarlåtenskap ska fördelas i de fall inget testamente har upprättats. Reglerna återfinns i ärvdabalken (1958:637)⁶⁴ och vilar på ett flertal grundläggande principer inom svensk arvsrätt. Ytterst finns parentelprincipen, som anspelar på lagstiftningens koppling mellan släktskap och arv. Ju närmare släkting, desto större anses rätten till arv. I enlighet med parentelprincipen delas slakten efter den avlidne in i tre olika arvsklasser, där personerna som omfattas av den första arvsklassen står först på tur att ärva. Härtill finns även principen om *successio ordinum* som innebär att en arvsklass måste tömmas helt innan arvet går vidare till nästa arvsklass.⁶⁵

Ytterligare en betydande princip inom arvsrätten är principen om representationsrätt, även kallad istadarätten. Av den framgår att avkomling till avliden arvinge får inträda i dennes ställe vad gäller rätten till arv. Uppkommen arvsrätt för avlidens arvinges barn ska dock betraktas som självständig.⁶⁶ Slutligen kompletteras ovan nämnda principer av stirpalgrundsatsen, principen om rättvisa. Enligt stirpalgrundsatsen tillskiftas varje gren inom den aktuella arvsklassen lika stor del av kvarlåtenskapen. Principen baseras alltså på en rättvis fördelning samt på antagandet att arvlåtaren varken vill gynna eller missgynna någon släktgren.⁶⁷

⁶⁴ Citeras ÄB.

⁶⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 30 f.

⁶⁶ Walin & Lind, *Ärvdabalken: en kommentar del 1 (1-17 kap.): arv och testamente*, 2016 s. 42 f.

⁶⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 32.

3.1.2 Arvsklasser

De tre arvsklasserna fastställs i 2 kap. 1-3 §§ ÄB. Första arvsklassen omfattar enligt 2 kap. 1 § 1 st. ÄB arvlåtarens avkomlingar i rakt nedstigande led, det vill säga främst barn till den avlidne. I enlighet med istadarätten har även, som ovan nämnt, barn till avliden avkomling möjlighet att träda in i dennes ställe och på så vis få ta del av arvet. Det innebär att jämväl barnbarn och barnbarnsbarn ingår i den första arvsklassen. Dessa får dock endast ärva såtillvida den egentligen arvtagaren är avliden. Barnbarn till arvlåtaren är därmed arvsberättigad endast i de fall arvlåtarens barn, tillika barnbarnets förälder, redan är avliden. De avkomlingar som kvarlåtenskapen tillfaller i det specifika fallet benämns bröstarvingar.⁶⁸

Andra arvsklassen består enligt 2 kap. 2 § ÄB av arvlåtarens föräldrar, syskon samt syskonbarn. Bäst rätt till arv har den avlidens föräldrar och det är endast i de situationer då ena föräldern är död som arvlåtarens syskon har rätt att ta arv. Halvsyskon innehar samma arvsrätt som helsyskon. I enlighet med istadarätten kan syskonbarn på samma sätt inträda i sin förälders ställe och därmed anses arvsberättigade. Varje förälder tilldelas i enlighet med stirpalgrundsatsen hälften av arvet och det är endast denna lott som en avliden förälders avkomlingar är berättigad till. Om det helt saknas arvingar på ena förälderns sida går dock hela arvet över till den andra förälderns sida. Ytterst kan det innebära att arvlåtarens halvsyskon, alternativt barn till halvsyskon, tillskiftas hela arvet.⁶⁹

I de fall ingen arvinge återfinns vare sig inom första eller andra arvsklassen träder den tredje och sista arvsklassen in. I denna ingår enligt 2 kap. 3 § ÄB den avlidnes far- och morföräldrar samt deras barn. Av 2 kap. 4 § ÄB framgår därmed att kusiner inte innehar arvsrätt i svensk lag. Det innebär att istadarätten är begränsad avseende tredje arvsklassen, då endast mor- och farföräldrars barn, det vill säga arvlåtarens mostrar, morbröder, fastrar och

⁶⁸ Walin & Lind, 2016 s. 42.

⁶⁹ Saldeen, *Arvsrätt: en lärobok om arv, boutredning och arvskifte*, 2006 s. 44 f.

farbröder får träda i stället för en avliden arvtagare. Här bör även påpekas att uppdelningen görs per person och inte per släktsida. Med andra ord tilldelas vardera mor- respektive farförälder en fjärdedel av kvarlåtenskapen i de fall samtliga är vid liv. Angående halvsläkt gäller samma regler som i andra arvsklassen. Halvsläktingar ärver således jämte helsläkt i enlighet med istadarätten, men kan alltså endast träda i stället för sin egen förälder.⁷⁰

Enligt 1 kap. 1 § ÄB måste arvinge vara vid liv vid tidpunkten för arvlåtarens död för att ha rätt att ta arv. Barn som är avlat innan arvlåtarens död har arvsrätt förutsatt att barnet sedermera föds vid liv.⁷¹ Utifrån ovanstående redogörelse faller det sig naturligt att det förekommer situationer då inga arvsberättigade släktingar kan hittas vare sig i första, andra eller tredje arvsklassen. I dessa fall övergår istället kvarlåtenskapen till den Allmänna arvsfonden enligt lag (1994:243) om Allmänna arvsfonden.⁷²

3.2 Testamente

3.2.1 Upprättande

Ett testamente är en dödsrättshandling som tillåter arvlåtaren, i dess fall benämnd testator, att kringgå den legala arvsordningen och själv välja hur kvarlåtenskapen ska fördelas efter dennes död.⁷³ Testamentet som juridiskt dokument ger inte upphov till någon rätt under testatorns livstid och testatorn kan fritt återkalla testamentet närhelst denne önskar.⁷⁴ Huvudregeln för att få upprätta ett testamente är att testator enligt 9 kap. 1 § ÄB ska ha uppnått en ålder om 18 år. Det föreligger dock undantag då även yngre personer tillåts upprätta giltigt testamente och därmed själv förfoga över sin kvarlåtenskap. Underårig som har fyllt 16 år och innehar egendom som denne själv får råda över har rätt att upprätta testamente avseende den egendomen. I enlighet med 9 kap. 3 § föräldrabalken (1949:381)⁷⁵ får omyndig som uppnått en ålder av

⁷⁰ Walin & Lind, 2016 s. 45 f.

⁷¹ Brattström & Singer, 2015 s. 42 f.

⁷² Ibid. s. 37.

⁷³ Ibid. s. 90.

⁷⁴ Agell, *Testamentsrätt: en lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, 2003 s. 11.

⁷⁵ Citeras FB.

16 år själv råda över arbetsförtjänst samt avkastning av sådan egendom såväl som egendom som trätt i dess ställe. Samma sak gäller enligt 9 kap. 4 § FB för egendom som tillfallit person med ålder om 16 år genom gåva eller testamente med villkor att den underårige själv ska förvalta egendomen.⁷⁶

Vidare föreligger ett antal formkrav som måste uppfyllas för att ett testamente ska vara giltigt. I enlighet med 10 kap. 1 § ÄB ska testamentet upprättas skriftligen och undertecknas av testatorn under närvarande av två vittnen. Är testamenteshandlingen redan undertecknad sedan tidigare kan testatorn istället vidkännas sin underskrift i närvaro av de två vittnena. Båda vittnena måste närvara samtidigt och de ska även själva bestyrka handlingen med sina underskrifter. Vittnena ska vara medvetna om att det är ett testamente de bevittnar, men det föreligger inget krav på att de behöver inneha kännedom om innehållet.⁷⁷ I 10 kap. 4 § ÄB stadgas villkor avseende vem som har behörighet att bevittna ett testamente. Ett vittne måste vara minst 15 år och får inte på grund av en psykisk störning sakna insikt om betydelsen av vittnesbekräftelsen.⁷⁸ Vidare får inte testators make eller sambo agera vittne. Detsamma gäller testators släkt i rätt upp- eller nedstigande led samt syskon. Inte heller testators makes släkt i rätt upp- eller nedstigande led får vara vittnen. Däremot godtas syskon till testators make.⁷⁹ Slutligen är vittnesbehörigheten även fräntagen de som i testamentet anges som testamentstagare såväl som de som denne är närstående med på så sätt som nämnts ovan.⁸⁰

3.2.2 Ogiltighet och klander

Utgångspunkten är, som ovan konstaterats, att ett testamente enligt 13 kap. 1 § ÄB måste uppfylla formkraven samt vara upprättat av testationsberörig person för att vara giltigt. En annan förutsättning för ett giltigt testamente finns i 13 kap. 2 § ÄB, vari det stadgas att testatorn inte får vara under

⁷⁶ Walin & Lind, 2016 s. 250.

⁷⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 94.

⁷⁸ Agell, 2003 s. 41.

⁷⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 95.

⁸⁰ Agell, 2003 s. 42.

påverkan av en psykisk störning vid tillfället för upprättandet. De sista grunderna för ogiltighet framkommer i 13 kap. 3 § ÄB och behandlar fall då testator utsatts för obehörig påverkan genom missbruk av dennes oförstånd, viljesvaghet eller beroendeställning.⁸¹ Detsamma gäller om testator blivit svikligt förledd eller på annat sätt under oriktiga föreställningar upprättat ett testamente. Avgörande är huruvida testator även skulle gjort förordandet med vetskap om de verkliga förhållandena.⁸²

Om en ogiltighetsgrund enligt ovan föreligger innebär det inte automatiskt att testamentet blir utan verkan. För att testamentet ska anses ogiltigt krävs att förordnandet angrips av en arvinge genom klander. Tidsfristen för att framföra en sådan klandertalan är enligt 14 kap. 5 § ÄB sex månader från det att arvingen delgavs testamentets innehåll.⁸³ Vid en talan som angriper testamentet för att inte uppfylla formkraven ligger bevisbördan på testamentstagarna. Motsatsen gäller när talan förs baserat på annan ogiltighetsgrund.⁸⁴ Om talan inte väckts inom föreskriven tid betraktas testamentet som giltigt, ogiltighetsgrund till trots.⁸⁵

3.3 Förlorad rätt till arv

3.3.1 Förverkande

Såväl arvinge som testamentstagare kan förverka sin rätt till arv. Av 15 kap. 1 § ÄB framgår att den som genom brott uppsåtligen dödat någon inte får ta arv eller testamente av denne. Här bör särskilt observeras att det krävs uppsåt samt en brottslig gärning. Om det föreligger nödvärn eller liknande omständighet som innebär att handlingen inte är rättsstridig förverkas alltså inte rätten till arv.⁸⁶ Rätten att ta arv och testamente går även förlorad i fall då gärningsmannen orsakat arvlåtarens död. Förverkandet sker dock endast under förutsättningarna att dödsfallet föranletts av uppsåtliga handlingar

⁸¹ Brattström & Singer, 2015 s. 107.

⁸² Walin & Lind, 2016 s. 409.

⁸³ Agell, 2003 s. 60.

⁸⁴ Ibid. s. 40.

⁸⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 106.

⁸⁶ Walin & Lind, 2016 s. 434.

innefattande våld mot den döde och som utgör brott för vilket lindrigaste straff är ett års fängelse. Det bör även påpekas att i de fall offret i fråga inte är arvlåtare utan arvinge eller testamentstagare efter denne får gärningsmannen inte bättre rätt till arv än om den döde hade varit vid liv. Istadarätten gäller således inte för den som mördat en person som den sedan kan träda i stället för avseende rätten att ta arv.⁸⁷

Arvsrätten för en person som utfört ovanstående gärningar förverkas omedelbart. Således krävs inte en fällande dom för att rätten till arv ska gås förlorad utan bedömningen lämnas till domstolen i tvistemål om arv.⁸⁸ Om arvinge eller testamentstagares rätt förverkats ska kvarlåtenskapen fördelas som om personen i fråga redan avlidit före arvlåtarens död.⁸⁹ Det föreligger dock vissa undantag från reglerna om förverkande av arvsrätt beskrivna ovan. I fall då gärningsmannen är under 15 år föranleder inte handlingen förverkande av arv. Vidare kan förverkande exempelvis underlåtas om gärningsmannen var påverkad av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Likaså gäller om gärningsmannen vid tillfället var under 18 år och handlandet stod i samband med uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.⁹⁰

Det ska även nämnas att förverkade av arv kan aktualiseras genom reglerna i 15 kap. 2 § ÄB. Ett förverkande förutsätter då att någon genom tvång, förledande eller missbruk av annans oförstånd, viljesvaghet eller beroendeställning förmått denna att upprätta eller återkalla ett testamente. Samma sak gäller i fall då arvlåtaren i fråga förmåtts att avstå från upprättande eller återkallelse av testamente. Vidare förlorar person som uppsåtligen förstört eller undanhållit ett testamente sin rätt till arv i förhållande till testatorn.⁹¹

⁸⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 51.

⁸⁸ Walin & Lind, 2016 s. 435 f.

⁸⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 51.

⁹⁰ Walin & Lind, 2016 s. 436 f.

⁹¹ Brattström & Singer, 2015 s. 53.

3.3.2 Preskription

Rätten att ta arv, såväl i enlighet med den legala arvsordningen som genom testamente, är underställd en yttersta preskriptionstid om tio år enligt 16 kap. 4 § ÄB. Arvinge eller testamentstagare som inte inom preskriptionstiden har framställt anspråk på sin del av kvarlåtenskapen förlorar sin rätt till arv i enlighet med 16 kap. 7 § ÄB. Preskriptionstiden börjar löpa vid tidpunkten för arvlåtarens död. Motiven bakom regleringen utgörs av att arvinge eller testamentstagare som är så främmande för arvlåtaren att denne inte inom rimlig tid skaffat sig kännedom kring huruvida personen i fråga fortfarande lever inte rimligtvis bör tillskiftas något ur kvarlåtenskapen. Detsamma anses gälla för den som fått vetskap om sin rätt till arv men inte framställt något anspråk inom uppgiven tid.⁹²

I vissa fall är dock rätten att begära ut arv begränsad till en kortare tidsfrist. Enligt 16 kap. 1 § och 2 § ÄB kan den som har boet i sin vård till rätten anmäla om denne vet om en arvinge vars vistelseort inte är känd, alternativt om både namn och vistelseort är okända. Rätten utfärdar då en kungörelse vari den okände arvingen uppmanas ge sig till känna inom fem år för att inte gå miste om rätten till arv. Samma sak gäller för testamentstagare som är okänd eller vistas på okänd ort enligt 16 kap. 3 § ÄB.⁹³

⁹² Saldeen, 2006 s. 127 f.

⁹³ Brattström & Singer, 2015 s. 55.

4 Förhållandet mellan barn och efterlevande make

4.1 Kort om giftorätten

4.1.1 Giftorättsgods och likadelning

Ingående av äktenskap medför som huvudregel att makarnas egendom blir så kallat giftorättsgods enligt 7 kap. 1 § äktenskapsbalken (1987:230)⁹⁴. Därmed uppstår vad som brukar benämnas som en makes giftorätt, det vill säga ena makens latent rätt till anspråk på den andre makens giftorättsgods. Denna rätt aktualiseras först vid äktenskapets upphörande och har således ingen förmögenhetsrättslig betydelse under äktenskapet. Varje make äger sin egen egendom och ansvarar tillika själv över sina tillgångar och skulder i enlighet med 1 kap. 3 § ÄktB.⁹⁵ Huvudregeln är att allt giftorättsgods en make äger ingår i en bodelning och delas lika vid upplösande av äktenskapet enligt 10 kap. 1 § och 11 kap. 3 § ÄktB. Det finns dock undantag stadgade i 10 kap. 2 § ÄktB för viss personlig egendom såsom kläder och personliga presenter.⁹⁶

Giftorätten motiveras utifrån den sammanflätning av makarnas ekonomi som ofta följer av ett långvarigt äktenskap.⁹⁷ Reglerna härstammar dock från 1920-talet, vilket innebär att flertalet förändringar har skett både i familjebildningsmönster som i samhället i stort.⁹⁸ Lagstiftningen som den ser ut idag infördes under en tid då skilsmässor var ovanliga och äktenskap därmed allt som oftast varade livet ut. Efterlevande make hade vid den tidpunkten inte någon rätt till arv i de fall arvlåtaren efterlämnade bröstarvingar. Giftorätten med dess likadelning utgjorde därmed en viktig princip av stor ekonomisk betydelse för efterlevande make.⁹⁹ Vidare var det sällsynt att kvinnor förvärvsarbetade och regleringen avsåg därmed att

⁹⁴ Citeras ÄktB.

⁹⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 60.

⁹⁶ Se vidare Tottie & Teleman, *Äktenskapsbalken: en kommentar*, 2010 s. 265 ff.

⁹⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 61.

⁹⁸ Prop. 1986/87:1 s. 42.

⁹⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 61.

garantera ett skydd för kvinnan vid äktenskapets upphörande.¹⁰⁰ Idag förvärvsarbetar en stor majoritet av kvinnorna i samhället. Det föreligger dock fortfarande ingen absolut jämställdhet mellan kvinnor och män. I förarbeten till 1987 års reform av äktenskapsbalken framhålls att kvinnor fortfarande såsom grupp har en lägre genomsnittlig inkomst än män. Tillsammans med det faktum att likadelning är en förhållandevis enkel princip att tillämpa utgjorde detta grunden till lagstiftarens val att behålla giftorätten så som den infördes i 1921 års giftermålsbalk.¹⁰¹

4.1.2 Enskild egendom

Som ovan nämnt är huvudregeln att all makarnas egendom är att betrakta som giftorättsgod och ingår därmed i bodelningen, oavsett när den är förvärvad eller vilken typ av egendom det rör sig om.¹⁰² Det föreligger dock viss möjlighet att föreskriva om att en makes tillgångar istället ska anses utgöra dennes enskilda egendom. Enskild egendom ingår inte i bodelningen och utgör alltså inte objekt för de andra makes latent giftorättsanspråk.¹⁰³

Enskild egendom kan enligt 7 kap. 2 § ÄktB tillskapas antingen av makarna själva genom äktenskapsförord, alternativt av tredje man genom villkor i gåva, testamente eller förmånstagarförordnande. Äktenskapsförordet är alltså den enda form genom vilken makarna själva kan bestämma vilken egendom som ska ingå i en framtida bodelning. Rättshandlingen kan omfatta all eller viss egendom som tillhör eller i framtiden tillfaller en eller båda makarna. Det föreligger dock ett krav på klarhet och individualisering avseende den egendom som görs till enskild. Det är exempelvis inte tillåtet att avtala om att en makes fortlöpande innehav av aktier eller bankmedel ska anses som enskild egendom. Den egendom som makar genom äktenskapsförord gjort till enskild kan de på samma sätt omvandla tillbaka till giftorättsgod. Makarna kan således omklassificera egendomen ett oändligt antal gånger.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Prop. 1986/87:1 s. 42 f.

¹⁰¹ Ibid. s. 44.

¹⁰² Tottie & Teleman, 2010 s. 148.

¹⁰³ Agell & Brattström, *Äktenskap, samboende, partnerskap*, 2018 s. 100.

¹⁰⁴ Ibid. s. 101 f.

Motsatsen råder i de fall där egendom gjorts till enskild av tredje man genom föreskrift i gåva, testamente eller förmånstagande. Mottagaren kan inte på egen hand uppställa villkor om att egendomen i fråga ska utgöra dennes enskilda egendom. Sådant villkor uppställs istället av givaren vid tidpunkten för givandet.¹⁰⁵ Mottagare innehar heller ingen absolut rätt att omklassificera egendom som denne erhållit under villkor att den ska anses som enskild. Makarna kan endast med givarens medgivande i äktenskapsförord avtala om att tillgången istället ska anses som giftorättsgods.¹⁰⁶

4.1.3 Bodelning vid ena makens död

Makarna är vid äktenskapets upplösning skyldiga att förrätta bodelning i enlighet med 9 kap. 1 § ÄktB. Äktenskapet är enligt 5 kap. 1 § ÄktB att anse som upplöst vid äktenskapsskillnad eller vid ena makens död. Som ovan nämnt är huvudregeln att makarnas giftorättsgods ingår i bodelningen och delas lika mellan dem. Innan delning sker avräknas respektive makes skulder från dennes giftorättsgods. Skulder som härrör från enskild egendom och är förenade med särskild förmånsrätt i sådan avräknas dock enligt 11 kap. 2 § ÄktB från makes giftorättsgods endast i den mån skulden överstiger värdet av makens enskilda egendom. Bodelningen sker sedan genom att makarnas totala giftorättsgods läggs samman och delas lika mellan dem i enlighet med 11 kap. 3 § ÄktB.¹⁰⁷

Vid bodelning vid ena makens död är inte vederlagsregeln i 11 kap. 4 § ÄktB tillämplig. Regeln, som alltså endast tillämpas vid bodelning på grund av äktenskapsskillnad, berör situationer där ena maken utan den andres samtycke använt sitt giftorättsgods till att öka värdet av sin enskilda egendom inom tre år innan talan om äktenskapsskillnad väckts.¹⁰⁸ Likaså är inte heller regeln om skevdelning i 12 kap. 1 § ÄktB tillämplig vid ena makens död. Det finns därmed ingen möjlighet att jämka bodelningen baserat på att äktenskapet varit

¹⁰⁵ Tottie & Teleman, 2010 s. 150 f.

¹⁰⁶ Agell & Brattström, 2018 s. 104.

¹⁰⁷ Tottie & Teleman, 2010 s. 308 ff.

¹⁰⁸ Brattström & Singer, 2015 s. 69.

kortvarigt.¹⁰⁹ Det föreligger ändock visst utrymme för att frångå principen om likadelning av giftorättsgodset som kommit till uttryck ovan. Vid bodelning påkallad av dödsfall finns möjligheten för efterlevande make att begära att varje make ska behålla sin andel av giftorättsgodset i enlighet med 12 kap. 2 § ÄB. Då sker alltså ingen bodelning alls mellan efterlevande make och dödsbo utan vardera sidan behåller istället den egendom denne äger.¹¹⁰

Slutligen bör här nämnas att giftorätten har företräde framför arvsrätten, vilket innebär att bodelning alltid sker före arvskifte. Här föreligger således en begränsning av makes testationsfrihet. Make kan aldrig genom testamente förfoga över mer egendom än vad som kommer tillfalla denne vid bodelningen, oavsett hur stor del av makarnas sammanlagda giftorättsgods ena maken äger.¹¹¹

4.2 Laglotten – barnens arvsgaranti

4.2.1 Allmänt om laglotten

Testamentsfriheten har under historiens gång på olika sätt och i olika grad varit underkastad begränsningar.¹¹² I dagens lagstiftning återfinns begränsningen av arvlåtares testationsfrihet i form av det laglottsskydd för bröstarvingar som framgår av 7 kap. 1 § ÄB. Skyddet består i en garanterad rätt till arv för den avlidnes bröstarvingar, det vill säga främst arvlåtarens barn men även barnbarn som trätt i avlidet barns ställe i enlighet med istadarätten.¹¹³ Laglottsystemet fungerar på så vis att kvarlåtenskapen delas in i två hälftendelar. Den ena delen benämns som den disponibla kvoten och över denna har arvlåtaren rätt att fritt förfoga genom testamente. Den andra delen utgörs av laglotten. Denna andel av arvet är särskilt designerad till arvlåtarens barn.¹¹⁴

¹⁰⁹ Agell & Brattström, 2018 s. 180.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Brattström & Singer, 2015 s. 112.

¹¹² Se kap. 2.3.

¹¹³ Brattström & Singer, 2015 s. 113.

¹¹⁴ Walin & Lind, 2016 s. 194 f.

Laglotten kan således beskrivas som hälften av arvslott. Här bör dock framhållas att laglotten hänför sig personligen till den enskilda arvingen. Med andra ord utgörs varje bröstarvinges laglott av hälften av det arv som skulle tillfallit denne om arvet skulle fördelats i enlighet med den legala arvsordningen.¹¹⁵ Om den avlidne efterlämnar fyra barn utgörs deras arvslott av en fjärdedel vardera. Respektive bröstarvinges laglott blir i det fallet en åttondel av kvarlåtenskapen. I det fall ett av de fyra barnen avlidit före arvlåtaren och själv efterlämnar två egna barn träder dessa in i den avlidne förälderns ställe. Barnbarnens arvslott hade i den situationen uppgått till en åttondel var, varför deras laglott består av en sextondel av arvlåtarens kvarlåtenskap.¹¹⁶ Summan av bröstarvingarnas sammanslagna laglotter motsvarar alltså alltid hälften av den totala kvarlåtenskapen.¹¹⁷

I detta skede bör påpekas att laglotten endast utgör en rätt att tillskiftas kvarlåtenskap upp till ett visst värde. Det innebär således ingen rätt för bröstarvingarna att utkräva viss egendom ur boet. Inte heller utgör laglotten någon garanti för att vara berättigad viss andel i särskilda tillgångar såsom fastigheter eller värdepapper.¹¹⁸

4.2.2 Förskott på arv

I dagens lagstiftning motiveras laglotten, som ovan nämnt, bland annat ur ett rättviseperspektiv.¹¹⁹ För att garantera att laglotten utgör den rättvisegaranti mellan de efterlevande barnen som avsetts finns regler om förskott på arv. Regleringen syftar till att utjämna de totala förmånerna som tillfaller respektive bröstarvinge såväl under förälderns levnadsår som efter dennes död. Hänsyn tas därför till gåvor givna till bröstarvingar under arvlåtarens livstid vid fördelning av kvarlåtenskapen.¹²⁰

¹¹⁵ Saldeen, 2006 s. 110.

¹¹⁶ Brattström & Singer, 2015 s. 113.

¹¹⁷ Saldeen, 2006 s. 110 f.

¹¹⁸ Ibid. s. 111.

¹¹⁹ Se kap. 2.3.

¹²⁰ Saldeen, 2006 s. 96.

Baserat på ovanstående återfinns en presumtion i 7 kap. 2 § ÄB vari stadgas att gåvor som arvlåtaren givit till bröstarvinge ska betraktas som förskott på arv.¹²¹ Om arvlåtaren i gåvohandlingen särskilt föreskrivet att gåvan inte ska anses som förskott på arv ska detta dock respekteras. I övriga fall presumeras gåvor till arvlåtarens barn vara förskott och ska avräknas från bröstarvingen i frågas lott. Beräkningen görs enligt 6 kap. 3 § ÄB genom att värdet på gåvan läggs på summan för kvarlåtenskapen innan arvet delas upp. Därefter dras summan motsvarande gåvans värde av från bröstarvingens lott.¹²² Som huvudregel ska gåvans nominella värde vid tidpunkten för gåvotillfället användas vid beräkningen.¹²³ I de fall den avlidne testamenterat bort sin egendom och det istället blir fråga om beräkandet av laglotten gäller samma sak. Bröstarvinge blir sålunda skyldig att avräkna vad denne mottagit i förskott på arv från sin laglott. Reglerna avseende förskott på arv gäller även om den avlidne endast har ett barn. Om arvlåtaren under sin livstid gett bröstarvingen gåvor upp till ett värde som sedermera motsvarar laglotten innehar testatorn därför rätt att genom testamente förfoga över hela sin kvarlåtenskap.¹²⁴

Två typer av gåvor undantas dock från reglerna om förskott enligt 6 kap. 2 § ÄB. Det ena undantaget är föräldrarnas kostnader för barns uppehälle och utbildning, såtillvida dessa ligger inom ramen för den lagstadgade underhållsskyldigheten. Det andra undantaget utgörs av sedvanliga gåvor från förälder till barn, såsom presenter vid födelsedagar, vilkas värde inte överstiger föräldrarnas ekonomiska förutsättningar.¹²⁵ Av naturliga skäl förekommer det fall där bröstarvinge har fått ut ett större förskott på arv än vad som motsvarar dennes arvslott, alternativt laglott. I dessa situationer krävs enligt 6 kap. 4 § ÄB ingen återbetalning av det i sammanhanget gynnade barnet.¹²⁶

¹²¹ Walin & Lind, 2016 s. 196 f.

¹²² Saldeen, 2006 s. 99.

¹²³ Brattström & Singer, 2015 s 179.

¹²⁴ Walin & Lind, 2016 s. 197.

¹²⁵ Saldeen, 2006 s. 101.

¹²⁶ Brattström & Singer, 2015 s. 180.

4.2.3 Det förstärkta laglottsskyddet

I syfte att ytterligare stärka barns rätt till arv och undvika att arvlåtare kringgå de ovan presenterade reglerna om laglott föreskriver 7 kap. 4 § ÄB ett förstärkt laglottsskydd. Skyddet avser gåvor som i verkligheten kan likställas med ett testamente.¹²⁷ Som likställt med testamente anses sådana gåvor som ges på dödsbädd eller under arvlåtarens föreställning om att så var fallet. Dessutom anses gåvor som innebär att gåvogivaren fram till sin död bibehåller den huvudsakliga nyttjanderätten av gåvan kunna likställas med testamente. Utgångspunkten är att gåvans givande inte ger upphov till någon reell ekonomisk konsekvens för arvlåtaren under dennes livstid.¹²⁸

För att gåvan ska anses inkräkta på det förstärkta laglottsskyddet krävs inte att gåvogivarens avsikt har varit att kringgå reglerna om laglott.¹²⁹ En förutsättning för regelns tillämpning är dock att arvlåtarens avsikt med gåvan kan antas ha varit att strukturera upp sitt arv.¹³⁰ Gåva som är att likställa med testamente ska återföras till behållningen vid beräkning av bröstarvingars laglott. Det belopp som inskränker på laglotten ska sedermera återbäras av gåvotagaren. Gåvan ska vid återförandet upptas till marknadsvärdet vid tidpunkten för arvsskiftet.¹³¹ Återbäringen sker dock inte automatiskt, utan förutsätter att bröstarvinge väcker talan inom ett år från det att bouppteckningen efter arvlåtaren avslutades.¹³²

4.3 Efterlevande makes företrädesrätt

4.3.1 Fri förfoganderätt och efterarv

Som ovan nämnt har skydd för efterlevande make historiskt sett främst tillgodosetts genom giftorätten.¹³³ I dagens reglering har dock efterlevande make erhållit en särställning ovanför den legala arvsordningen. Enligt 3 kap.

¹²⁷ Walin & Lind, 2016 s. 219 f.

¹²⁸ Brattström & Singer, 2015 s. 117.

¹²⁹ Saldeen, 2006 s. 121.

¹³⁰ Brattström & Singer, 2015 s. 117.

¹³¹ Walin & Lind, 2016 s. 226.

¹³² Brattström & Singer, 2015 s. 119.

¹³³ Se kap. 2.2.

1 § ÄB åtnjuter efterlevande make en företrädesrätt till arvet framför övriga arvingar, inklusive makarnas gemensamma barn. Systemet bygger på att den del av kvarlåtenskapen som enligt legal arvsordning eller testamente skulle tillfallit de gemensamma bröstarvingarna tillskiftas efterlevande make. Detsamma gäller för arvlåtarens arvingar inom andra arvsklassen.¹³⁴ Framgent läggs emellertid endast fokus på gemensamma barns arvsrätt i förhållande till efterlevande make i enlighet med uppsatsens syfte.

Arvet designerat till barnen tillskiftas efterlevande make med viss begränsning. Efterlevande make erhåller kvarlåtenskapen med fri förfoganderätt, att jämföra med egendom som innehas med full äganderätt. Tanken är att detta ska fungera som skydd för arvlåtarens bröstarvingar. Gemensamma barn har nämligen en rätt till efterarv enligt 3 kap. 2 § ÄB som innebär att bröstarvingen får ut sitt arv från den först avlidne föräldern först vid efterlevande makes död. Rätten till efterarv realiseras alltså vid efterlevande makes död och kan beskrivas som en latent framtida rätt till arv. Den latent rätten består av att barnen vid den andra förälderns död har rätt att få ut den andel av kvarlåtenskapen som härrör från arvet från den först bortgångne föräldern.¹³⁵ De gemensamma bröstarvingarna får med andra ord sin arvsrätt uppskjuten till dess att båda föräldrarna gått bort.¹³⁶ Genom att efterlevande makes arvsrätt begränsas genom fri förfoganderätt uppställs ett visst skydd för barnens arv från den först avlidne föräldern.¹³⁷

Som utgångspunkt har efterlevande make rätt att råda över arvet som dess ägare samt därmed även i huvudsak fritt disponera egendomen. Det innebär en fri rätt att förbruka eller avyttra egendomen, såväl som en rätt att helt konsumera arvet för sina egna levnadsbehov.¹³⁸ Särskilt bör här nämnas att denna arvsrätt för efterlevande make även innefattar sådan egendom som utgjort den avlidne makens enskilda.¹³⁹ Att efterlevande make ärver med fri

¹³⁴ Brattström & Singer, 2015 s. 78.

¹³⁵ Ibid. s. 76 ff.

¹³⁶ Saldeen, 2006 s. 52.

¹³⁷ Walin & Lind, 2016 s. 51.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid. s. 57 f.

förfoganderätt innebär dock viss begränsning i hur denne får förfoga över egendomen. Begränsningen återfinns i 3 kap. 2 § ÄB genom förbudet för efterlevande make att testamentera över egendom som denne ärvt med fri förfoganderätt. Viktigt att poängtera är att förbudet endast avser den värdemässiga andel som utgörs av fri förfoganderätt. Inskränkningen av efterlevande makes testationsrätt innebär således inte ett förbud mot att testamentera bort viss bestämd egendom som tillskiftats denne genom arv från den avlidne maken.¹⁴⁰ Om arvlåtaren vill säkerställa att särskild egendom tillfaller bröstarvinge får denne istället förordna om detta i testamente.¹⁴¹

4.3.2 Efterarvets storlek

Efterarvet till bröstarvingarna består som ovan indikerats endast av viss andel i kvarlåtenskapen och inte av någon bestämd egendom. Närmare bestämt utgörs efterarvingarnas rätt av en kvotdel i den efterlevande makens förmögenhet. Efterarvsrätten motsvarar den andel som tillfallit efterlevande make genom arv från den avlidne maken i förhållande till dennes totala förmögenhetsmassa efter bodelning och arvskifte. I de fall all makarnas egendom utgjordes av giftorättsgods och de endast har gemensamma barn blir således kvotdelen en hälftendel. Bröstarvingarna har då sedermera en efterarvsrätt motsvarande hälften av den efterlevande makes kvarlåtenskap vid dennes död.¹⁴² Det föreligger dock omständigheter som utmynnar i att kvotdelen blir en annan. Exempel på sådana situationer är om den efterlevande maken vid bodelningen hade större skulder än tillgångar. I dessa fall kommer hela efterlevande makes förmögenhet att omfattas av bröstarvingarnas efterarvsrätt. Om ena maken innehade enskild egendom vid ena makens död kommer även detta att påverka efterarvets kvotdel. Om den avlidne maken ägde viss egendom som enskild så kommer kvotdelen bli större. Tvärtom gäller om den efterlevande maken ägde enskild egendom.¹⁴³

¹⁴⁰ Se NJA 1995 s. 303.

¹⁴¹ Boström, "Efterlevande makes rätt att testamentariskt förfoga över egendom som innehas med fri förfoganderätt - anledning att se över gamla testamenten", *Juridisk Tidskrift*, 1995/1996 vol. 7 s. 812.

¹⁴² Walin & Lind, 2016 s. 70 f.

¹⁴³ Brattström & Singer, 2015 s. 137 f.

Huvudregeln enligt det ovan sagda är att en minskning av boets värde efter ena makens död således drabbar såväl efterarvsberättigade barn som den efterlevande makens arvingar. Efterlämnade barn får alltså åtnjuta ett större arv om boets värde ökat men riskerar även att tillskiftas ett minskat, om inte obefintligt, arv efter den först avlidne föräldern.¹⁴⁴ Två undantag föreligger dock för när den andel som utgjorde efterlevande makes arv i förhållande till hela dennes förmögenhetsmassa inte helt motsvarar den kvotdel som gemensam bröstarvinge sedermera får ut i efterarv. Det ena stadgas i 3 kap. 3 § ÄB och reglerar det förhållande då efterlevande make uppenbart missbrukar sin fria förfoganderätt och på visst vis väsentligt minskar boets värde.¹⁴⁵ Med syfte att skydda bröstarvinges arvsrätt från den först avlidne föräldern kan då ett vederlag komma i fråga. För detta krävs dock att minskningen av boets värde har skett med avsikt att utestänga bröstarvingarna från arv, alternativt utan tillbörlig hänsyn till dessa.¹⁴⁶ Som exempel på rättshandling som kan påverka efterarvets storlek anges i lagtexten gåvor givna av efterlevande make. Främst tillämpligt blir vederlaget när efterlevande make utger gåva av betydande värde till sina egna efterarvingar. I dessa fall är det relativt enkelt att påvisa att förfarandet har inneburit ett otillbörligt missgynnande av de efterarvsberättigade bröstarvingarna. Däremot anses inte ett överflödigt leverne eller en av efterlevande make dålig förvaltning av förmögenheten utgöra någon grund för vederlag.¹⁴⁷

Det andra undantaget återfinns i 3 kap. 4 § ÄB och skyddar istället efterlevande makes arvingar. Undantaget är tillämpligt då boet har ökat i värde efter ena makens död. Denna ökning ska i vissa fall endast tillfalla efterlevande makes arvingar.¹⁴⁸ Exempel på sådan situation är då tillskottet beror på arv, gåva eller testamente som tillfallit efterlevande make. Vidare ska vad som tillskiftats efterlevande make genom bodelning efter att nytt äktenskap eller samboförhållande ingåtts endast tillfalla dennes arvingar.

¹⁴⁴ Saldeen, 2006 s. 82.

¹⁴⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 140 f.

¹⁴⁶ Walin & Lind, 2016 s. 103.

¹⁴⁷ Brattström & Singer, 2015 s. 141.

¹⁴⁸ Saldeen, 2006 s. 85.

Detsamma gäller tillgångar som härrör från förvärvsarbete efter ena makens död, förutsatt att kausalitet mellan boets värdeökning och förvärvsarbetet kan påvisas.¹⁴⁹

4.3.3 Särskilt om särkullbarn

I 3 kap. 1 § ÄB finns särskilda regler avseende så kallade särkullbarn, det vill säga barn som inte är makarnas gemensamma. Dessa bröstarvingar ärver alltid före efterlevande make. Med andra ord är systemet med efterlevande makes företrädesrätt och bröstarvingars rätt till efterarv inte tillämpligt på de barn som inte är makarnas gemensamma. Om arvlåtaren endast efterlämnar bröstarvingar som är att betrakta som särkullbarn innebär det i praktiken att efterlevande makes arvsrätt är obefintlig.¹⁵⁰ I de fall den avlidne efterlämnar både särkullbarn och gemensamma barn ärver den efterlevande maken den del av kvarlåtenskapen som skulle tillfallit de gemensamma bröstarvingarna med fri förfoganderätt.¹⁵¹ Den make som vill garantera att efterlevande make tillskiftas del av den arvslott som annars skulle tillfallit särkullbarn hänvisas därför till att förordna om detta i testamente. Ett sådant testamente kan dock aldrig inskränka särkullbarns rätt att vid arvlåtarens död direkt få ut sin laglott.¹⁵²

Det föreligger emellertid en öppning i regleringen, vilken återfinns i 3 kap. 9 § ÄB. I samband med sin förälders död har den avlidnes särkullbarn en möjlighet att avstå från sin rätt att direkt erhålla sin del av kvarlåtenskapen till förmån för efterlevande make. Ett sådant avstående är dock snarare att betrakta som att särkullbarnet samtycker till att få sitt arv uppskjutet till efterlevande makes bortgång, då särkullbarnet i detta fall erhåller en rätt till efterarv likt makarnas gemensamma bröstarvingar.¹⁵³

¹⁴⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 145 f.

¹⁵⁰ Walin & Lind, 2016 s. 58.

¹⁵¹ Brattström & Singer, 2015 s. 79.

¹⁵² Walin & Lind, 2008 s. 58.

¹⁵³ Brattström & Singer, 2015 s. 58.

4.4 Jämkning av testamente

Som ovan nämnt har bröstarvingar rätt att få ut sin laglott, antingen direkt vid föräldrarnas död eller senare i form av efterarv vid den andre föräldrarnas bortgång.¹⁵⁴ Bröstarvingars rätt till laglott innebär således en begränsning av testators rätt att genom testamente förfoga över sin kvarlåtenskap. Det händer dock att testamenten upprättas som vid arvlåtarens död visar sig innebära en kränkning av barnens laglotter. I dessa situationer tillfaller inte laglotten bröstarvingarna per automatik vid arvsförfogandet. Istället krävs att varje bröstarvinge som vill göra anspråk på sin laglott begär jämkning av testamentet i enlighet med 7 kap. 3 § ÄB. En sådan begäran ska framställas inom sex månader från det att bröstarvingen i fråga delgavs testamentet.¹⁵⁵

Då laglotten utgör en personlig rätt till arv för respektive bröstarvinge krävs att samtliga bröstarvingar individuellt framställer sitt laglotsanspråk till testamentstagarna. Det innebär även att laglottens storlek för de som begär jämkning inte påverkas av om någon eller några bröstarvingar väljer att avstå från att framställa en sådan begäran.¹⁵⁶ Effekten av en jämkning av ett testamente blir olika beroende på om den bröstarvinge som tillkännagivit sitt anspråk är att betrakta som makarnas gemensamma barn eller som särkullbarn. Om makarnas gemensamma barn jämkar ett testamente som stipulerar full ägarens rätt för efterlevande make innebär det endast en begäran om att vid efterlevande makes död vara berättigad till efterarv från den först avlidne föräldern. Jämkningsbestämelsen består därför av en omklassificering av den egendom som kränker laglotten och genom testamente tillskiftats efterlevande make från full äganderätt till fri förfoganderätt. I fall då särkullbarn begär jämkning av testamente får denne istället ut andel motsvarande laglotten ur kvarlåtenskapen direkt.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Se kap. 4.2.1 och kap. 4.3.1.

¹⁵⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 113 f.

¹⁵⁶ Ibid. s. 114.

¹⁵⁷ Walin & Lind, 2016 s. 209 f.

4.5 Basbellopsregeln

Efterlevande make besitter ingen absolut rätt till arv på samma vis som bröstarvingar skyddas av laglottssystemet. Testator har därmed möjlighet genom testamente antingen modifiera eller helt upphäva efterlevande makes arvsrätt.¹⁵⁸ Det finns dock en skyddsregel för efterlevande make, stadgad i 3 kap. 1 § 2 st. ÄB och benämnd som basbellopsregeln. Enligt regeln har efterlevande make alltid rätt att erhålla egendom upp till ett värde av fyra prisbasbelopp. Vid beräkningen av egendomsvärdet ingår både egendom som den efterlevande maken tilldelades vid bodelningen, vad denne innehar som enskild egendom samt vad som tillskiftats maken genom arv eller testamente från den avlidne.¹⁵⁹ I beräkningen ingår således även egendom som efterlevande make ärvt med fri förfoganderätt.¹⁶⁰ Prisbasbeloppet för år 2018 är fastställt till 45 500 kr, vilket innebär att skyddsbeloppet enligt basbellopsregeln i skrivande stund uppgår till 182 000 kr.¹⁶¹

För de fall efterlevande makes egendomsvärde vid ena makens död understiger det stadgade skyddsbeloppet ska det belopp som återstår för att uppnå värdet tillföras den efterlevande maken så långt det räcker.¹⁶² Beloppet tas direkt ur kvarlåtenskapen, vilket innebär att basbellopsregeln utgör en arvsrättslig garanti för efterlevande make som har företräde framför såväl förordnanden genom testamente som särkullbarns rätt att direkt utfå sin laglott.¹⁶³ Den andel som enligt den legala arvsordningen eller genom testamentariskt förordnande egentligen skulle tillfallit gemensamma bröstarvingar eller särkullbarn ärvs av efterlevande make med fri förfoganderätt. I dessa fall innehar således både gemensamma barn och särkullbarn en rätt till efterarv. Storleken på efterarvet motsvarar den andel

¹⁵⁸ Saldeen, 2006 s. 58 ff.

¹⁵⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 81.

¹⁶⁰ Walin & Lind, 2016 s. 61 f.

¹⁶¹ Regeringskansliet, ”Prisbasbelopp för 2018 fastställt”, 8 sept. 2017.

¹⁶² Walin & Lind, 2016 s. 61.

¹⁶³ Saldeen, 2006 s. 63.

som tagits från respektive bröstarvinge och tillskiftats efterlevande make i förhållande till den efterlevande makens totala behållning.¹⁶⁴

Vid fastställandet av basbeloppsregelns omfattning har lagstiftaren ställts inför en avvägningsfråga. Skyddet för efterlevande make att kunna sitta kvar i orubbat bo ställs mot särkullbarnens rätt att få ut sin arvslott genast vid föräldrarnas död samt testatorns rätt att testamentera egendom direkt till makarnas gemensamma bröstarvingar. Regleringen bygger således på en balans mellan att upprätthålla ett tillräckligt starkt ekonomisk skydd för efterlevande make och samtidigt inte omintetgöra särkullbarns företrädesrätt samt testators rätt att fritt förfoga över sin egendom.¹⁶⁵

4.6 Avsägelse av arv

För att avsluta genomgången av gällande rätt ska några korta ord sägas kring arvtagares möjlighet att avsäga sig rätten till arv. En arvinge kan, om denne så önskar, helt och oåterkalleligt välja att avsäga sig sin arvsrätt. Avsägelse av arv regleras i 17 kap. 2 § ÄB och sker genom att arvingen i fråga godkänner ett testamente till förmån för annan eller på annat sätt skriftligen till arvlåtaren klargör sin önskan om avsägelse. Även om det inte direkt framgår av lagstiftningen bör arvinge på samma sätt kunna avsäga sig rätten till efterarv gentemot efterlevande make.¹⁶⁶

Viss begränsning föreligger dock avseende bröstarvinges rätt till avsägelse av arv. En underårig arvinge kan enligt 15 kap. 6 § ÄB varken själv eller via ställföreträdare avsäga sig sin rätt till arv.¹⁶⁷ Vidare får inte bröstarvinge avsäga sig rätten att utfå sin laglott, såtillvida inte skäligt vederlag utges eller om egendom som motsvarar laglottens värde tillfaller bröstarvingens make eller avkomlingar. Om inte någon kompensation enligt ovan utgått är avsägelsen från laglottsrätten inte att betrakta som bindande.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Brattström & Singer, 2015 s. 82 f.

¹⁶⁵ Prop. 1986/87:1 s. 89 f.

¹⁶⁶ Brattström & Singer, 2015 s. 56.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Walin & Lind, 2016 s. 474 ff.

5 Analys

5.1 Gemensamma barn och särkullbarn i förhållande till efterlevande make

För att kunna identifiera vilka normativa grundmönster som har påverkat den arvsrättsliga lagstiftningen behöver jag först sammanställa vilka skillnader som föreligger mellan gemensamma barn och särkullbarn avseende rätten till arv. Dessa skillnader behöver även jämföras i förhållande till efterlevande makes arvsrätt. Syftet är att utkristallisera vilket skyddsobjekt som har ansetts ha det största skyddsbehovet, både historiskt sett och i nuvarande lagstiftning. Jag ska därför sammanfatta och jämföra de regler som under historiens gång skyddat antingen gemensamma barn, särkullbarn eller efterlevande make.

Skyddet för barns arvsrätt har både ökat och minskat under historiens gång. I början på 1200-talet ärvde visserligen bröstarvingar hela kvarlåtenskapen, men detta arv tillföll i sin helhet den förstfödde sonen. Övriga bröstarvingar uppbar alltså inget skydd.¹⁶⁹ Med tiden utvecklades arvsrätten till att sönerna ärvde dubbelt så mycket som döttrar i landsrätten, medan arvsrätten var lika för döttrar och söner i stadsrätten.¹⁷⁰ På den tiden fanns ingen arvsrätt för efterlevande make. Skyddet för efterlevande make utgjordes istället av giftorätten, det vill säga efterlevande makes rätt att utfå ett visst belopp ur boet vid ena makens död. Min uppfattning är därför att barn vid den tidpunkten prioriterades framför efterlevande make, något som dock mildras till viss del av barnens dåvarande underhållsplikt gentemot sina föräldrar.¹⁷¹ Till detta kan läggas det faktum att arvlåtare med bröstarvingar i städer saknade rätt att testamentera bort sin kvarlåtenskap. Skyddet som arvet uppställer var därför inte möjligt att omfördela i enlighet med testators vilja. På landsbygden var testationsfriheten större. För avlingejord och lösöre rådde full testamentsfrihet, medan testator endast fick borttestamentera en tiondel

¹⁶⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 19.

¹⁷⁰ Trolle Önnerfors, 2011 s. 209.

¹⁷¹ Brattström & Singer, 2015 s. 22.

av arvingejorden. Större möjlighet fanns därmed att öka arvet till efterlevande make på barnens bekostnad.¹⁷²

Ovanstående utgjorde grundstenarna i den svenska arvsrätten fram tills 1734 års lag. Vid den tidpunkten begränsades dock testationsrätten på landsbygden något genom att möjligheten att testamentera bort arvejord försvann. Samtidigt ökade möjligheten för testator med bröstarvingar att själv fördela arvet i städerna genom en frihet att testamentera bort en sjättedel av kvarlåtenskapen.¹⁷³ I och med 1734 års lag infördes den första skillnaden mellan gemensamma barn och särkullbarn. Arvsrätten för barn födda utom äktenskap begränsades och särkullbarn missgynnades då såväl i förhållande till gemensamma barn som till efterlevande make.¹⁷⁴

Skyddet för efterlevande make utökades inte förrän i mitten av 1800-talet. Efterlevande make gavs då genom giftorätten rätt till halva det gemensamma boet vid efterlevande makes död.¹⁷⁵ Gällande rätten till arv återfanns dock fortfarande ingen sådan för efterlevande make. Runt samma tid upphävdes även skillnaderna i testamentsrätten gällande stad och landsbygd. Istället infördes laglottssystemet, vilket i många situationer ökade testators rätt att förfoga över sin kvarlåtenskap och därigenom omfördela arv från bröstarvinge till efterlevande make.¹⁷⁶ Vid detta tillfälle hade också lika arvsrätt mellan kvinnor och män införts även på landet.¹⁷⁷

De argument om rättvisa och jämlikhet som lyftes i fråga om köns lika arvsrätt återfanns även i debatten om utomäktenskapliga barns rätt att ärva. Det dröjde dock hela vägen till år 1969 innan utomäktenskapliga barn gavs samma skydd som gemensamma barn och tillerkändes arvsrätt efter såväl sin moder som sin fader.¹⁷⁸ Både gemensamma barn och särkullbarn erhöll vid

¹⁷² Hafström, 1975 s. 130 f.

¹⁷³ Brattström & Singer, 2015 s. 27.

¹⁷⁴ Ibid. s. 19.

¹⁷⁵ Hafström, 1975 s. 65.

¹⁷⁶ Ibid. s. 134.

¹⁷⁷ Ibid. s. 122.

¹⁷⁸ Brattström & Singer, 2015 s. 22.

det tillfället ett skydd genom den legala arvsordningen som inte efterlevande make uppbar. Efterlevande make fick nöja sig med skyddet som giftorätten och underhållsplikten uppställde, i den mån inte testator valde att genom testamente ytterligare skydda efterlevande make. Genom 1987 års reform av ärvdabalken gavs dock efterlevande make företräde till arv framför gemensamma barn i och med det nuvarande systemet med efterarv.¹⁷⁹

I dagens reglering återfinns såväl särkullbarn som gemensamma barn inom den legala arvsordningens första arvsklass enligt 2 kap. 1 § 1 st. ÄB. I enlighet med stripalgrundsatsen tillskiftas bröstarvingarna lika stor andel av kvarlåtenskapen.¹⁸⁰ Alla barn besitter även en orubblig rätt till arv genom laglotten stadgad i 7 kap. 1 § ÄB. Laglotten är tänkt att skapa rättvisa mellan barnen och gör således i grunden ingen skillnad på särkullbarn och gemensamma barn.¹⁸¹ För att garantera att denna rättvisa upprätthålls återfinns reglerna om förskott i 7 kap. 2 § ÄB. Genom att ta hänsyn till gåvor givna av förälder till bröstarvinge under arvlåtarens livstid jämnas eventuella orättvisor ut vid fördelningen av kvarlåtenskapen. Det finns dock två faktorer som i viss mån minskar betydelsen av denna rättvisegaranti. Dels kan förälder vid gåvogivandet särskilt föreskriva att gåvan inte ska anses som förskott och därmed medvetet skapa en ojämn fördelning mellan bröstarvingarna.¹⁸² Dels krävs ingen återbetalning av den bröstarvinge som mottagit ett större förskott på arv än vad som motsvarar dennes arvslott enligt 6 kap. 4 § ÄB. Sammantaget går det alltså att genom gåvor gynna en bröstarvinge på de andras bekostnad. Likaså uppställer laglotten i sig heller inget absolut skydd för en rättvis fördelning mellan barnen. Arvlåtare med två bröstarvingar kan som bekant välja att tillskifta tre fjärdedelar av kvarlåtenskapen till ett barn och endast laglotten bestående av en fjärdedel till det andra.

I syfte att undvika att arvlåtare kringgår reglerna om laglott och därmed åsidosätter barnens skydd finns det förstärkta laglottsskyddet i 7 kap. 4 §

¹⁷⁹ Ibid. s. 23 f.

¹⁸⁰ Ibid. s. 32.

¹⁸¹ Prop. 1986/87:1 s. 79.

¹⁸² Saldeen, 2006 s. 99.

ÄB.¹⁸³ Regeln begränsar arvlåtarens möjlighet att tillskifta viss bröstarvinges laglott till efterlevande make eller annan arvinge istället. Min uppfattning är därmed att regeln återfinns dels för att upprätthålla rättvisan mellan barnen, dels bevara det skydd för bröstarvingar som finns stadgat i lagstiftningen. Vid diskussion kring laglotten i förhållande till efterlevande make bör även det fall när testator faktiskt innehar rätt att borttestamentera hela sin kvarlåtenskap nämnas. Om arvlåtaren under sin livstid gett bröstarvingen gåvor upp till ett värde som sedermera motsvarar laglotten innehar testatorn rätt att testamentera hela sin egendom till efterlevande make.¹⁸⁴ Barnen har då redan uppburit sitt skydd under föräldrarnas livstid.

Jag kan baserat på ovanstående konstatera att gemensamma barn och särkullbarn i grunden är likställda inom den svenska legala arvsordningen idag. Trots det finns det ett flertal möjligheter att kringgå tanken om en rättvis fördelning mellan barnen som lagstiftningen är byggd på. De stora skillnaderna mellan gemensamma barn och särkullbarn framkommer dock först vid en jämförelse med skyddet för barnen i förhållande till efterlevande makes skyddsregler. Makarnas gemensamma barn har vid ena föräldrarnas död ingen rätt att få ut sitt arv direkt. Arvet designerat till gemensamma bröstarvingar tillskiftas istället efterlevande make med fri förfoganderätt i enlighet med 3 kap. 1 § ÄB. Bröstarvingen har sedan en rätt till efterarv enligt 3 kap. 2 § ÄB. Systemet innebär som huvudregel att gemensamma barn både tillåts åtnjuta ett större arv om boets värde ökar och riskerar att tillskiftas ett mindre arv från den först avlidne föräldern om boets värde minskar.¹⁸⁵ Med andra ord kan efterarvsrätten både missgynna och gynna den gemensamma bröstarvingen beroende på det enskilda fallet. Jag anser dock att det är tydligt att efterlevande make här har getts ett starkare skydd än gemensamma barn. Det baserar jag främst på det faktum att ett överflödigt leverne eller en av efterlevande make dålig förvaltning av förmögenheten inte utgör någon grund för vederlag.¹⁸⁶

¹⁸³ Brattström & Singer, 2015 s. 117.

¹⁸⁴ Walin & Lind, 2016 s. 197.

¹⁸⁵ Saldeen, 2006 s. 82.

¹⁸⁶ Brattström & Singer, 2015 s. 141.

Här innehar särkullbarn en klar fördel gentemot såväl gemensamma barn som efterlevande make. Särkullbarn har enligt 3 kap. 1 § ÄB rätt att direkt få ut sitt arv efter den bortgångne föräldern. Ovanstående måste dock enligt min uppfattning även betraktas med hänsyn till testators möjlighet att genom testamente förfoga över sin kvarlåtenskap. Arvlåtare kan genom testamente likställa gemensamma barn med särkullbarn, det vill säga förordna om att även gemensamma barn ska tillskiftas sitt arv direkt.¹⁸⁷ På det viset kan arvlåtaren helt åsidosätta det till efterlevande make tilltänkta skyddet.

Vidare kan testator även förordna om att hela kvarlåtenskapen ska tillfalla efterlevande make med full äganderätt. I dessa fall kan barnen dock framställa anspråk för att få ut sin laglott. Skillnaden mellan gemensamma barn och särkullbarn återfinns även här. Gemensamma barn kan enbart framställa en begäran om att vara berättigad till efterarv, medan särkullbarn kan begära ut andel motsvarande laglotten ur kvarlåtenskapen direkt.¹⁸⁸ En jämkning av ett testamente upprättat till förmån för efterlevande make sker dock inte automatiskt. I enlighet med 7 kap. 3 § ÄB krävs att begäran från bröstarvinge framställs inom sex månader från delgivning av testamentet. Konsekvenserna av detta är att bröstarvingarna riskerar att förlora sin rätt till arv och därmed gå miste om laglotten. Främst är detta en risk för särkullbarnen, då det i förarbetena framhålls att särkullbarn riskerar att göras arvlösa till förmån gemensamma barn om laglotten tas bort.¹⁸⁹ Särkullbarn som inte har koll på juridiken löper därmed enligt min mening stor risk att stå helt utan arv, vilket innebär att det i lagstiftningen uppställda skyddet riskerar att bli utan verkan.

Även om efterlevande make uppbär ett skydd genom lagstiftningen föreligger alltid en risk för att arvlåtaren väljer att testamentera bort detta skydd till förmån för bröstarvinge eller annan. Efterlevande makes skydd består därför till stor del fortfarande av giftorätten. Huvudregeln är som ovan nämnt att allt giftorättsgods ingår i bodelningen och delas lika vid upplösande av

¹⁸⁷ Walin & Lind, 2016 s. 348.

¹⁸⁸ Ibid. s. 209 f.

¹⁸⁹ Prop. 1986/87:1 s. 80.

äktenskapet enligt 10 kap. 1 § och 11 kap. 3 § ÄktB. En sådan likadelning innebär att efterlevande make redan genom giftorätten tilldelas hälften av boet. Det gynnar alltså efterlevande make om dennes andel i boet är mindre än den avlidnes, medan motsatsen råder om situationen är den omvända. Vid bodelning påkallad av dödsfall finns dock möjligheten för efterlevande make att behålla sin andel enligt 12 kap. 2 § ÄB, varför efterlevande make i praktiken aldrig riskerar att missgynnas av likadelningen. Samma möjlighet att undvika bodelning har inte getts bröstarvingarna. I deras fall är inte ens en jämkning baserat på ett kort äktenskap tillämplig.¹⁹⁰

Makarna kan även tillsammans genom äktenskapsförord enligt 7 kap. 2 § ÄktB omklassificera ena makens tillgångar till enskild egendom medan andra makens egendom fortsatt utgör giftorättsgods.¹⁹¹ Om den make vars egendom är att betrakta som enskild avlider först innebär det ett större arv till bröstarvingarna, där viss del utgörs av efterlevande makes tillgångar. Vid det omvända förhållandet blir situationen dock tvärtom. Om den make vars egendom klassificerats som giftorättsgods avlider först innebär det att enbart den avlidne makens egendom ingår i bodelningen och sedermera efter delning utgår i arv. På så vis tillskiftas efterlevande make en större del av det totala boet i slutändan. I de fall endast den ena maken innehar särkullbarn kan makarna alltså gemensamt bestämma att endast dennes tillgångar ska utgöra giftorättsgods med den andra makes egendom är att betrakta som enskild. Ett sådant förfarande urholkar och minimerar särkullbarnens laglott.

Ovanstående är dock inget garanterat skydd för efterlevande make, utan vilar främst på den andra makens goda vilja. Det enda absoluta skyddet för efterlevande make består av det, i mitt tycke, förhållandevis lilla skyddsbeloppet som uppställs i 3 kap. 1 § 2 st. ÄB. Det skydd för efterlevande make som basbeloppsregeln uppställer slår heller inte ut bröstarvingarnas skydd, då barnen ges en rätt till efterarv.¹⁹² Att skyddet är svagt framgår enligt

¹⁹⁰ Agell & Brattström, 2018 s. 180.

¹⁹¹ Ibid. s. 101 f.

¹⁹² Brattström & Singer, 2015 s. 82 f.

min uppfattning vid jämförelse med bröstarvingars absoluta rätt till laglott. Bröstarvingarnas skydd kan, förutsatt att barnen inte försitter chansen att begära ut laglotten i de fall arvlåtaren har upprättat ett testamente, endast upphöra i ett fåtal undantagsfall stadgade i 15 kap. 1 § ÄB.¹⁹³ Till detta kan läggas att bröstarvinge inte heller har valfriheten att själv med bindande verkan avsäga sig sin rätt till laglott, såtillvida inte skäligt vederlag tillskiftas bröstarvingen eller dennes närstående.¹⁹⁴

5.2 Normativa grundmönster bakom nuvarande reglering

De av Christensen etablerade normativa grundmönstren utgörs som tidigare presenterat av skydd för etablerad position, marknadsfunktionellt mönster och rättvis fördelning. Lagstiftningen inom ett visst rättsområde återspeglar sällan till fullo ett normativt grundmönster. Snarare går det ofta att urskilja flera olika grundmönster inom samma område, även om ett visst mönster framstår som det dominerade.¹⁹⁵

Jag menar att så även är fallet avseende det arvsrättsliga området. Det marknadsfunktionella mönstret återfinns tydligt inom testamentsrätten genom testators rätt att med stöd av äganderätten själv fördela sin kvarlåtenskap efter dennes önskemål. På så vis kan arvlåtaren fritt omfördela värden och förändra existerande positioner inom arvsrätten. Samtidigt menar jag att även rättvis fördelning som grundmönster finns starkt representerad genom den legala arvsordningen och stripalgrundsatsen. Lagstiftningens utgångspunkt är därmed byggd på likadelning samt ett antagande om att arvlåtaren varken vill gynna eller missgynna någon släktgren.¹⁹⁶ Rättvis fördelning har även påverkat reglerna kring laglotten, där ett av laglottens främsta syften har beskrivits som att skapa rättvisa mellan den avlidnes bröstarvingar.¹⁹⁷ För att garantera att rättvisa upprätthålls har även regler om

¹⁹³ Se kap. 3.3.

¹⁹⁴ Walin & Lind, 2016 s. 474 ff.

¹⁹⁵ Christensen, 1996 s. 531.

¹⁹⁶ Brattström & Singer, 2015 s. 32.

¹⁹⁷ Prop. 1986/87:1 s. 80.

förskott på arv samt det förstärkta laglottsskyddet införts. Jag anser därför att rättvis fördelning fått starkt inflytande på lagstiftningen när det gäller gemensamma barns och särkullbarns arvsrätt i förhållande till varandra. Trots detta medför inte laglotten samt de därtill kopplade reglerna något absolut skydd för att en rättvis fördelning mellan barnen faktiskt sker. Dels krävs ingen återbetalning av den bröstarvinge som mottagit ett större förskott på arv än vad som motsvarar dennes arvslott, dels kan arvlåtaren välja att endast ge laglotten till ena barnet medan det andra får resten av kvarlåtenskapen. Arvlåtares rätt att på dessa sätt förfoga över sin kvarlåtenskap representerar det marknadsfunktionella mönstrets påverkan på rätten, vilket jag i detta avseende anser har minskat genomslagskraften för rättvis fördelning.

Enligt min åsikt är det emellertid grundmönstret skydd för etablerad position som fått störst genomslag i den svenska arvsrätten idag. Ett av de tydligaste bevisen för detta är regleringen om laglotten. Arvlåtarens barn etablerar sin position som absolut arvtagare redan vid födseln och innehar allt sedermera en näst intill orubblig rätt till arv. Troligen är denna arvsrätt grundad i samhällets förväntan på att en förälder uppfyller sin moraliska plikt att försörja sina barn. Barnets rätt till arv motiveras med barnets rättsliga ställning som bröstarvinge och det är denna etablerade position som lagstiftaren valt att skydda. Testationsfriheten och det tillhörande marknadsfunktionella mönstret har dock getts ett visst utrymme att inskränka på barnens arvsrätt. Ytterst har dock testators möjlighet att fritt förfoga över sin kvarlåtenskap fått ge vika för det skydd som barnens laglott uppställer. Därmed har skydd för etablerad position fått företräde framför det marknadsfunktionella mönstret.

Inom den svenska arvsrätten förekommer det dock enligt min uppfattning flertalet positioner som betraktas som skyddsvärda. Christensen framhåller att det inte spelar någon roll hur en position har uppnåtts, så länge det skett på ett rättsenligt sätt.¹⁹⁸ I den legala arvsordningen framkommer en indikation

¹⁹⁸ Christensen, 1996 s. 528.

på vilket skyddsobjekt som ska ses som mest skyddsvärt. Genom parentelprincipen fastställs en koppling mellan släktskap och arv. Ju närmre släkting, desto större anses rätten till arv. De vars relation till arvlåtaren kan antas vara starkast ska med andra ord tillskiftas kvarlåtenskapen. Om den avlidne under sin livstid har valt att ingå äktenskap utmanas dock de gemensamma barnens position som närmst stående arvlåtaren av den efterlevande maken. Efterlevande make har som bekant tilldelats en särställning genom att stå ovanför den legala arvsordningen i och med konstruktionen med efterarv för gemensamma bröstarvingar. Således tillåts efterlevande make att fortsätta leva under samma ekonomiska förhållanden, medan barnets arv efter den avlidne förälderns riskerar att minska. Det kan därmed konstateras att gemensamma barns och efterlevande makes skydd för etablerad position både korrelerar och konkurrerar med varandra. Jag anser dock att efterlevande makes skydd för etablerad position tycks väga tyngre. Den slutsatsen drar jag främst med hänsyn till de relativt få begränsningar som den fria förfoganderätten innebär samt den osäkerhet som föreligger kring storleken på gemensamma barns arv från den först avlidne föräldern.

Ovanstående utgår dock endast från den arvsordning som tillämpas i fall då arvlåtaren inte upprättat något testamente. Testator har möjlighet att helt åsidosätta efterlevande makes arvsrätt genom att i testamente förordna om att hela kvarlåtenskapen ska tillfalla de gemensamma barnen direkt. Det föreligger dock ett visst absolut skydd för efterlevande make i form av basbeloppsregeln, men detta ska enligt min uppfattning betraktas som litet. Dessutom slår regeln inte ut barnens skydd eftersom dessa ges en rätt till efterarv. Motsvarande möjlighet att genom testamente åsidosätta barnens arvsrätt finns inte, då bröstarvingar alltid kan påkalla jämkning av ett sådant testamente. En sådan begäran om jämkning resulterar alltid i en rätt till laglott, i gemensamma barns fall i form av en efterarvsrätt. Med andra ord har det marknadsfunktionella mönstrets inflytande på lagstiftningen större påverkan på efterlevande makes skydd för etablerad position än på gemensamma barns skydd. Här bör dock nämnas att testationsfrekvensen i Sverige är låg i

förhållande till många andra länder.¹⁹⁹ I en undersökning utförd på uppdrag av Nordea år 2010 hade endast 16 procent av de tillfrågade upprättat ett testamente.²⁰⁰ Jag menar därför att efterlevande makes skydd ändå har prioriterats framför gemensamma barns skydd för etablerad position i den svenska arvsrätten.

Arvlåtarens barn innehar som ovan framkommit ett skydd för etablerad position. Skyddet gäller idag såväl gemensamma barns som särkullbarns positioner. Medan skyddet för dessa i grunden är likadant så påverkas det på olika sätt av efterlevande makes skydd för etablerad position. Särkullbarn har i den arvsrättsliga lagstiftningen en rätt att få ut sin del av kvarlåtenskapen direkt. Således har särkullbarns skydd för etablerad position, i motsats till gemensamma barns skydd, getts företräde framför efterlevande makes skydd för etablerad position. Om arvlåtaren valt att förfoga över sin kvarlåtenskap genom testamente gäller samma regler som presenterats för gemensamma barn. Alltså kan efterlevande makes skydd helt åsidosättas, medan särkullbarns skydd är absolut. Dock har det i förarbeten särskilt framhållits att laglottens är extra viktig för särkullbarn då de annars löper större risk att på den avlidne förälderns initiativ göras arvlösa.²⁰¹ Risken att särkullbarnet förlorar sin rätt till arv genom att missa att göra anspråk på sin laglott är därför mer påtaglig. Sammantaget anser jag ändå att särkullbarns skydd för etablerad position är betydligt starkare än efterlevande makes, samt även starkare än skyddet för gemensamma barns position.

Vid diskussion kring arvsrätten och dess normativa grundmönster krävs emellertid även att giftorättens påverkan på kvarlåtenskapens storlek vägs in. Efterlevande makes skydd för etablerad position består än idag fortfarande till stor del av giftorätten och den likadelning som sker som huvudregel. Giftorätten riskerar även att påverka storleken på särkullbarnens arvslott. Makarna kan genom att upprätta äktenskapsförord gemensamt reglera vilken

¹⁹⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 91.

²⁰⁰ Nordea, ”Privatekonomi orsakar konflikter i relationen”, 24 nov. 2010.

²⁰¹ Prop. 1986/87:1 s. 80.

egendom som ska ingå i en framtida bodelning. De kan därmed bestämma att endast de tillgångar som tillhör make som innehar särkullbarn ska utgöra giftorättsgods, ingå i bodelningen och sedermera utgå i arv. Eftersom gemensamma barn senare även får ta del av den efterlevande makens kvarlåtenskap påverkas dessa inte i samma utsträckning av ett sådant äktenskapsförord. Med andra ord utmanas alltså särkullbarnens skydd för etablerad position av det marknadsfunktionella mönstret som fått fäste inom giftorätten. Ett stärkt skydd för efterlevande make och därmed försvagat skydd för särkullbarn vilar dock på den avlidnes vilja. I undersökningen utförd på uppdrag av Nordea hade endast tolv procent av de tillfrågade skrivit ett äktenskapsförord.²⁰² Jag anser därför att det troligen är relativt ovanligt att makarna upprättar ett äktenskapsförord likt ovan för att minimera särkullbarnens del av kvarlåtenskapen. Särkullbarns skydd för etablerad position inom arvsrätten är därför fortsatt att anse som starkt.

Baserat på ovanstående kan jag konstatera att det enligt min uppfattning finns en tydlig hierarki inom den svenska arvsrätten avseende vilken etablerad position som anses mest skyddsvärt. Överst i hierarkin finns särkullbarnen. Deras skydd för etablerad position står fast mot det konkurrerande skyddet för efterlevande makes position som det marknadsfunktionella mönstret ger utrymme för. Därefter har efterlevande makes position getts ett starkare skydd än gemensamma barn, laglotten till trots. Denna prioriteringsordning utmanas av det marknadsfunktionella mönstrets inflytande på lagstiftningen i och med testationsfriheten och dess möjliga påverkan på fördelningen av arvet. Men eftersom upprättade testamenten i verkligheten tillhör undantagsfallen anser jag att efterlevande makes skydd för etablerad position är starkare än gemensamma barns.

²⁰² Nordea, 2010.

5.3 Normativa grundmönster i arvsrättens historia

Vid en första anblick på arvsrättens historia kan jag konstatera att grundmönstret skydd för etablerad position har haft ett bestående och starkt inflytande på lagstiftningen. Vilken position som faktiskt har skyddats har dock varierat under historiens gång genom påverkan av andra grundmönster. På 1200-talet tillföll hela kvarlåtenskapen den förstfödde sonen. Med tiden utvecklades detta till att sönerna ärvde dubbelt så mycket som döttrarna på landet, medan arvsrätten var lika för döttrar och söner i städerna.²⁰³ Vilken etablerad position som skyddades var därför olika på landet respektive i städerna. I städerna skyddades barnets rättsliga ställning som bröstarvinge till arvlåtaren. På landsbygden menar jag att det snarare var släktens fortsatta försörjning som skyddades, med den förstfödde sonen som representant för denna. Därmed hade grundmönstret rättvis fördelning en förhållandevis stark påverkan på arvsrätten bröstarvingar emellan i stadsrätten. I landsrätten kan jag dock inte urskilja en liknande påverkan på rätten.

Efterlevande makes skydd för etablerad position bestod vid den tidpunkten endast av rätten att utfå ett visst belopp ur boet samt av underhållsplikten. Jag anser därför att barnens skydd för etablerad position inom arvsrätten prioriterades framför efterlevande makes. Dock vilade ansvaret för att upprätthålla efterlevande makes position på barnen genom den stadgade underhållsplikten. Vid denna tidpunkt var det marknadsfunktionella mönstrets påverkan på arvsrätten mycket svag. Arvlåtare i städer med bröstarvingar saknade länge helt rätt att testamentera, medan testator på landets testationsrätt var starkt begränsad avseende arvingejord.²⁰⁴ Även detta kan kopplas till att positionen som ansågs skyddsvärd i städerna var barnens position som bröstarvingar. På landsbygden var det istället släktens arv och fortsatta försörjning som ansågs skyddsvärd.

²⁰³ Trolle Önnerfors, 2011 s. 209.

²⁰⁴ Hafström, 1975 s. 130 f.

Genom 1734 års lag begränsades arvsrätten för särkullbarn.²⁰⁵ Enligt min uppfattning utgjorde det en stor tillbakagång för mönstret rättvis fördelning. Kyrkans inflytande bidrog till ett skydd för kärnfamiljen där barn utanför äktenskapet inte längre ansågs inneha positioner som betraktades som skyddsvärda. På 1800-talet gavs efterlevande makes position ett starkare skydd i och med den likadelning som infördes i giftorätten.²⁰⁶ Ungefär samtidigt tillerkändes kvinnor och män samma rätt till arv även på landet.²⁰⁷ Rättvis fördelning vinner enligt min mening här viss mark. Kring samma tid upphävdes även tidigare regleringar avseende testamentsfriheten och ersattes med laglottssystemet.²⁰⁸ Det innebär att det marknadsfunktionella mönstret för första gången på riktigt påverkar lagstiftningen. Genom öppningen för arvlåtare att själva förfoga över sin kvarlåtenskap gavs efterlevande make ett starkare skydd på bekostnad av barns skydd för etablerad position. Testator kunde nu välja att omfördela viss del av skyddet från bröstarvinge till efterlevande make.

Rättvis fördelning som grundmönster får dock starkare påverkan på rätten under 1900-talet, vilket resulterar i att särkullbarn år 1969 till slut uppbär samma skydd som gemensamma barn.²⁰⁹ Genom 1987 års reform införs systemet med efterarv.²¹⁰ Därmed anser jag att gemensamma barn har gått från att ha uppburit det starkaste skyddet till att vara det lägst prioriterade skyddsobjektet. Tvärtom har särkullbarn gått från att på 1700-talet inte ha åtnjutit något skydd alls till att nu anses som de mest skyddsvärda. I och med det förstärkta skyddet för efterlevande makes etablerade position har denne lagt sig mellan gemensamma barn och särkullbarn. Det beror främst på att efterarvssystemet innebar en ett svagare skydd för gemensamma barn, medan särkullbarn inte påverkas av konstruktionen.

²⁰⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 19.

²⁰⁶ Hafström, 1975 s. 65.

²⁰⁷ Ibid. s. 122.

²⁰⁸ Ibid. s. 134.

²⁰⁹ Brattström & Singer, 2015 s. 22.

²¹⁰ Ibid. s. 23 f.

5.4 Diskussion kring en framtida reglering

Den svenska arvsrätten har inte varit föremål för någon omfattande reform sedan början av 1900-talet. Reformen år 1987 var förhållandevis begränsad och bestod främst av att efterlevande make gavs företräde till arv framför gemensamma barn.²¹¹ Den svenska utvecklingen av arvsrätten kan jämföras med våra nordiska grannländers. Både Danmark, Norge och Finland har genomfört omfattande reformer av sina arvsrättsliga lagstiftningar under de senaste tio åren.²¹² Samhällsutvecklingen i Sverige verkar därmed inte enligt lagstiftaren ha utgjort ett tillräckligt skäl att förändra arvsrätten.²¹³ Enligt min uppfattning kan dock detta ifrågasättas. Under de senaste 100 åren har stora förändringar skett i samhället. Exempelvis har välfärdssamhället bidragit till att allt färre är beroende av sin familj för att säkra sin försörjning. Vidare har det ökande välståndet medfört att kvarlåtenskapen många gånger uppgår till ett högre värde. Dessutom har medellivslängden ökat betydligt sedan början av 1900-talet, vilket innebär att arvingarna är äldre vid fördelningen av kvarlåtenskapen. Inte minst har även antalet skilsmässor ökat markant. Därmed har även omgiften blivit vanligare och familjer innefattande särkullbarn återfinns i högre utsträckning idag.²¹⁴ Trots det ser de arvsrättsliga reglerna fortfarande nästan likadana ut som för 100 år sedan. Med hänsyn till att allmänhetens uppfattningar och värderingar ofta förändras i takt med samhällsutvecklingen finns det en risk att dessa regleringar nu uppfattas som omoderna.²¹⁵

Regeringen gav år 1996 en särskild utredare i uppdrag att utvärdera 1987 års reform. Uppdraget inkluderade att undersöka huruvida den nya lagstiftningen avseende makes företrädesrätt stod i överensstämmelse med allmänhetens uppfattning om hur rätten bör se ut.²¹⁶ Utfallet av undersökningen blev att principen om efterarv samt det faktum att make ärver framför gemensamma

²¹¹ Kulin Olsson, 2018 s. 366.

²¹² Brattström & Singer, 2015 s. 196.

²¹³ Kulin Olsson, 2018 s. 366.

²¹⁴ Brattström & Singer, 2015 s. 197.

²¹⁵ Kulin Olsson, 2018 s. 366.

²¹⁶ SOU 1998:110, *Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring*, s. 89.

barn låg väl i linje med allmänhetens rättsuppfattning. Det ansågs naturligt att gemensamma barn får vänta på sitt arv tills båda föräldrarna gått bort med anledning av att de ofta redan är vuxna vid första förälders död och därför sällan är ekonomiskt beroende av arvet.²¹⁷ Avseende särkullbarn och deras intresse ansåg de flesta att det skydd som särkullbarnen uppbär var tillräckligt. Makarnas möjlighet att genom äktenskapsförord och bodelning genomföra arvsplanering ansågs allmänt accepterat. Den särskilda utredaren fastslog därmed att den förstärkta ställning som 1987 års reform innebar för efterlevande make inte var ifrågasatt av samhället. Inte heller fann utredaren någon anledning att genom ytterligare studier undersöka den allmänna rättsuppfattningen på arvsrättens område.²¹⁸

Sedan utredningen har dock ett stort antal motioner lagts inom arvsrättens område. Jag anser därför att det kan finnas anledning att ompröva den slutsats som utredningen utmynnade i. I ett flertal motioner höjs röster om att en ny, mer omfattande utredning bör anses påkallad med anledning av samhällets utveckling. Den ekonomiska utvecklingen, individens frihet och nya familjekonstellationer utpekade som skäl för att utreda om reglerna behöver moderniseras.²¹⁹ Laglottens fortsatta existens ifrågasätts starkt och det förs diskussioner kring huruvida lagstiftningen bör omarbetas för att bättre återspegla det samhälle vi nu lever i.²²⁰ Det påpekas även att den senaste översynen av laglottssystemet skedde inför reformen år 1987, vilket alltså är över 30 år sedan. Lagutskottet menade då att laglotten ännu inte hade spelat ut sin roll, men med hänsyn till tidsgången sedan dess bör en ny översyn vara aktuell.²²¹ Likaså förordas en ny utredning avseende särkullbarns rätt att få ut sin del av kvarlåtenskapen direkt. Det anses som en gammal kvarleva som bör ses över i enlighet med dagens sätt att leva, då dagens reglering innebär orimliga konsekvenser för efterlevande make.²²² Sammanfattat kan jag alltså konstatera att det finns politiska påtryckningar och många höjda röster för att

²¹⁷ Ibid. s. 90.

²¹⁸ Ibid. s. 91.

²¹⁹ Mot. 2017/18:3217.

²²⁰ Mot. 2017/18:3248 samt mot. 2017/18:2169.

²²¹ Mot. 2017/18:2350.

²²² Mot. 2015/16:2159.

en ny utredning av arvsrätten och dess återspeglning av det nutida samhällets värderingar ska genomföras. Trots det har det ännu inte beslutats om någon ny utredning.²²³ Min åsikt är dock, i likhet med motionärernas, att en ny utredning bör anses påkallad med hänsyn till samhällets utveckling.

Vid betraktandet av den svenska arvsrätten går det som ovan nämnt att se en ökad vilja att skydda efterlevande makes position under senare år.²²⁴ Denna trend tycks bestående även i dagsläget. I de i tiden närliggande motioner jag hittat som berör konkurrensen mellan efterlevande make och bröstarvingar återfinns endast förslag om att stärka skyddet för efterlevande make. Bristen på förslag avseende ett förstärkt skydd för barnen väcker frågor kring huruvida bröstarvingarnas garanterade rätt till arv kan betraktas som överspelad. Laglotten har som bekant främst syftat till att skapa rättvisa mellan arvlåtarens barn.²²⁵ Som ovan nämnt utgör dock inte laglotten någon rättvisegaranti mellan bröstarvingarna. Det finns ett antal kryphål i lagstiftningen som möjliggör en ojämn och, i de missgynnade barnens ögon, troligen orättvis fördelning.²²⁶ Enligt min uppfattning skapar dessa kryphål tvivel angående laglottssystemet i sin helhet. Jag anser att laglottens funktion sätts ur spel när det med förhållandevis enkla metoder och rätt kunskap går att kringgå reglerna. En ny utredning på området bör därför anses motiverad.

Jag har tidigare konstaterat att särkullbarns skydd för etablerad position har prioriterats framför efterlevande makes skydd.²²⁷ I och med de röster som höjts för att förstärka skyddet för efterlevande make anser jag att det är särkullbarns rätt att få ut sitt arv direkt som främst bör diskuteras. I propositionen till 1987 års reform stadgades att det känslomässiga bandet mellan särkullbarn och den efterlevande maken inte kunde anses tillräckligt starkt för att motivera ett efterarvssystem även för särkullbarn. Risken för att särkullbarns rätt till arv från sin förälder skulle gå förlorad bedömdes som för

²²³ Se bl. a. bet. 2017/18:CU8 samt rskr. 2017/18:192 där frågan om en ny utredning senast behandlades och avslogs.

²²⁴ Se kap. 5.3.

²²⁵ Prop. 1986/87:1 s. 79.

²²⁶ Se kap. 5.1.

²²⁷ Se kap. 5.2.

hög.²²⁸ Bedömningen bör dock sättas i perspektiv till att särkullbarn hade tillerkänts arvsrätt även efter sin fader relativt nyligen.²²⁹ Numera är ombildade familjer innefattande särkullbarn ett vanligt fenomen i Sverige och deras arvsrätt bör inte anses lika hotad. Snarare underminerar regeln idag efterlevande makes skydd. Att det numera är vanligt med särkullbarn innebär att efterlevande make ofta inte tillskiftas hela kvarlåtenskapen så som var syftet med efterarvskonstruktionen.²³⁰

Till ovanstående kan läggas att bröstarvingarna ofta är vuxna vid föräldrarnas död och inte i behov av det ekonomiska stöd som arvet innebär. Kvarlåtenskap som tillfaller efterlevande make har däremot stor ekonomisk betydelse. Att den avlidne maken efterlämnar särkullbarn har därför en stor inverkan på den efterlevande makens livssituation.²³¹ I dagsläget kan efterlevande make finna sig helt utan arvsrätt i de fall det endast finns särkullbarn i familjen. Basbeloppsregeln garanterar visserligen efterlevande make visst skydd, men fyra prisbasbelopp räcker sällan för att kunna bevara hemmet intakt och inte tvingas till försäljning.²³² Med anledning av den ökade medellivslängden är efterlevande make dessutom ofta pensionär vid första makens bortgång. Generellt sett behöver bröstarvingar därför inte vänta alltför många år innan de får ta del av efterarvet.²³³ Slutligen ska även nämnas att denna uppdelning mellan särkullbarn och gemensamma barn strider mot det rättvisetänk som dagens lagstiftning bygger på. I ett försök att undvika ett missgynnande av särkullbarn har detta istället drabbat de gemensamma barnen. I dagens samhälle har arvlåtaren ofta god kontakt med sina särkullbarn och de lever inte sällan under samma tak som makarnas gemensamma barn. Dagens reglering motverkar därmed den jämställdhet mellan barnen som lagstiftaren syftade att uppnå.²³⁴ Baserat på ovanstående

²²⁸ Prop. 1986/87:1 s. 83 f.

²²⁹ Se kap. 2.1.

²³⁰ Brattström & Singer, 2015 s. 209 f.

²³¹ Kulin Olsson, 2018 s. 390.

²³² Brattström & Singer, 2015 s. 209 f.

²³³ Ibid. s. 212.

²³⁴ Kulin Olsson, 2018 s. 384.

anser jag att det även finns skäl att på nytt utreda särkullbarns rätt att få ut sin del av kvarlåtenskapen direkt.

Att ta bort laglottssystemet och låta efterarvssystemet omfatta även särkullbarn vore dock förhållandevis ingripande åtgärder. Det skulle även till stor del omfördela det skydd som lagstiftningen uppställer för de olika skyddsobjekten. En förstärkning av efterlevande makes skydd riskerar samtidigt att undergräva det skydd som bröstarvingar idag åtnjuter. Att det råder balans mellan de olika skyddsobjekten och deras intressen är dock viktigt ur legitimitetsskäl. Det behöver således alltid göras avvägningar. Det finns därför anledning att fundera över hur bröstarvingarnas skydd kan upprätthållas på ett tillfredställande sätt samtidigt som efterlevande makes skydd stärks.²³⁵ Som exempel vore det förnuftigt att vid ett eventuellt borttagande av laglotten fundera över att öppna upp för möjligheten för bröstarvingar att begära jämkning av ett testamente som missgynnar dem. En sådan begäran om jämkning skulle kunna bedömas med hänsyn till barnets behov av försörjning eller övriga särskilda behov.²³⁶ På liknande vis anser jag att en jämkning skulle kunna göras aktuell gällande systemet med efterarv. Den bröstarvinge, oavsett om den är arvlåtarens särkullbarn eller makarnas gemensamma barn, som har behov av att få ut sin del av arvet direkt skulle kunna framställa en begäran om detta. Bedömningen skulle även här kunna göras utifrån försörjningsperspektiv eller baserat på annat behov. Slutligen vill jag även poängtera att arvlåtaren även med dessa förändringar av den arvsrättsliga lagstiftningen fortfarande skulle ha möjlighet att själv fördela sin kvarlåtenskap och fördela skyddet i enlighet med dennes vilja.

²³⁵ Brattström & Singer, 2015 s. 215.

²³⁶ Ibid. s. 202.

6 Slutsats

Gemensamma barn och särkullbarn behandlas i grunden lika i den arvsrättsliga lagstiftningen idag. Så har dock inte alltid varit fallet. Under historiens gång har rätten till arv varit begränsad såväl för kvinnor som för utomäktenskapliga barn. I och med införandet av det förstärkta skyddet för efterlevande make tillkom den idag största skillnaden mellan bröstarvingarna. Medan gemensamma barn tvingas vänta på sitt arv till den efterlevande makens död innehar särkullbarn en rätt att få ut sin del av kvarlåtenskapen direkt vid föräldrarnas bortgång. Samtidigt kan arvlåtaren genom testamente välja att likställa sina bröstarvingar och ge dem företräde till arv framför efterlevande make. Möjlighet finns alltså att göra efterlevande make arvlös. Tvärtom är det på grund av laglottssystemet inte möjligt att göra barnen arvlösa till förmån för efterlevande make.

Det normativa grundmönster som främst kan identifieras i den svenska arvsrätten, både historiskt och idag, är skydd för etablerad position. Vems position som prioriterats högst har dock varierat samt påverkats av vilka andra grundmönster som influerat lagstiftningen. Gemensamma barn har gått från att uppbära det starkaste skyddet för etablerad position till det svagaste. Genom konstruktionen med efterarv har skyddet för efterlevande make idag prioriterats högre. Särkullbarn har gått från att på 1700-talet inte betraktas som skyddsvärda alls till att idag uppbära det starkaste skyddet för etablerad position. Jag anser att en spännande forskningsfråga i framtiden vore att tillämpa de av Ryrstedt etablerade grundmönstren även på arvsrätten. Det vill säga att undersöka hur gemenskap och status, respektive ekonomisk självständighet och kontrakt återspeglas i den arvsrättsliga lagstiftningen. Där finns även utrymme att utkristallisera nya grundmönster specifika för det arvsrättsliga området.

Slutligen menar jag att det mot bakgrund av samhällets normativa och strukturella utveckling finns anledning att tillsätta en ny utredning av

arvsrätten och hur den bör se ut. Under de senaste 100 åren har stora förändringar skett i samhället, vilka reflekteras i de familjekonstellationer som finns idag. Den senaste mer genomgripande utredningen gjordes för 30 år sedan, varför jag anser att tiden nu är mogen för en ny. För att skapa grund och incitament till en ny utredning hade jag önskat en rättssociologisk undersökning av hur väl dagens arvsrättsliga lagstiftning motsvarar allmänhetens rättsuppfattning. Om allmänhetens uppfattning avseende hur rätten bör se ut inte överensstämmer med dagens regleringar kan det skapa påtryckningar till förändring och förbättring. En potentiell ny lagstiftning på arvsrättens område ställs dock inför en avvägning kring hur skyddet för bröstarvingarna kan bibehållas samtidigt som efterlevande makes skydd stärks. Om det inte råder balans mellan de olika skyddsobjekten och deras intressen finns en risk att systemet inte uppfattas som legitimt.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Civilutskottets betänkande 2016/17:CU10, *Familjerätt*.

Civilutskottets betänkande 2017/18:CU8, *Familjerätt*.

Motion 2015/16:2159, *Särkullbarn*.

Motion 2016/17:352, *En modern arvsrätt för samboskap*.

Motion 2017/18:2169, *Tyngdpunkt på testators vilja*.

Motion 2017/18:2350, *Avskaffande av laglotten*.

Motion 2017/18:3217, *Familjerätt och familjelagstiftning*.

Motion 2017/18:3248, *Översyn av ärvdabalken*.

Proposition 1986:87:1, *Om äktenskapsbalk m.m.*

Riksdagsskrivelse 2017/18:192.

Statens offentliga utredningar 1998:110, *Makes arvsrätt, dödsboförvaltare och dödförklaring*.

Rättsfall

NJA 1995 s. 303.

Litteratur

Agell, Anders, "Rättsdogmatik eller konstruktiv rättsvetenskap", i: Frändberg, Åke, Göranson, Ulf & Håstad, Torgny (red.), *Festskrift till Stig Strömholm del 1*, Iustus, Uppsala, 1997 s. 35-62.

Agell, Anders, *Testamentsrätt: en lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, 3. uppl., Iustus, Uppsala, 2003.

Agell, Anders & Brattström, Margareta, *Äktenskap, samboende, partnerskap*, 6. uppl., Iustus, Uppsala, 2018.

Boström, Viola, "Efterlevande makes rätt att testamentariskt förfoga över egendom som innehas med fri förfoganderätt - anledning att se över gamla testamenten", *Juridisk Tidskrift*, 1995/1996 vol. 7 s. 806-815.

Brattström, Margareta & Singer, Anna, *Rätt arv: fördelning av kvarlåtenskap*, 4., [omarb.] uppl., Iustus, Uppsala, 2015.

Christensen, Anna, "Skydd för etablerad position - ett normativt grundmönster", *Tidskrift for Rettsvitenskap*, årgång 109, 1996 s. 519-574.

Hafström, Gerhard, *Den svenska familjerättens historia*, 9. uppl., Juridiska föreningen i Lund, Lund, 1975.

Hydén, Håkan, *Normvetenskap*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund, 2002.

Hydén, Håkan, *Rättssociologi som rättsvetenskap*, Studentlitteratur, Lund, 2002.

Hydén, Håkan, "Rättssociologi: om att undersöka relationen mellan rätt och samhälle", i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Studentlitteratur, Lund, 2018 s. 209-240.

Kleineman, Jan, "Rättsdogmatisk metod", i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Studentlitteratur, Lund, 2018 s. 21-46.

Kulin Olsson, Karin, *Arvsrätt eller rätt till arv: en studie om arvsberättigande och kvarlåtenskapens fördelning*, Örebro University, Örebro, 2018.

Ryrstedt, Eva, *Bodelning och bostad: ekonomisk självständighet eller gemenskap*, Juristförlaget i Lund, Lund, 1998.

Saldeen, Åke, *Arvsrätt: en lärobok om arv, boutredning och arvskitte*, 3., [omarb.] uppl., Iustus, Uppsala, 2006.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, 3., [utök. och rev.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015.

Tottie, Lars & Teleman, Örjan, *Äktenskapsbalken: en kommentar*, 2., [rev.] uppl., Stockholm, 2010.

Trolle Önnerfors, Elsa, "Ja, det är det swåresta, att det är så gammalt och gångbart: synen på bröstarvingars arvsrätt under 1600-talet", i: Jänträ Jareborg, Maarit & Kumlien, Mats (red.), *Rätten och rättsfamiljer i ett föränderligt samhälle - rättshistoriskt och komparativt: vänbok till Rolf Nygren*, Iustus, Uppsala, 2011 s. 207-227.

Walín, Gösta, & Lind, Göran, *Ärvdabalken: en kommentar del 1 (1-17 kap.): arv och testamente*, 7. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2016.

Weber, Max, *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder del 2*, Argos, Lund, 1985.

Elektroniska källor

Thorsell, Svante, ”Dags att Sverige avskaffar bröstarvingars rätt till arv”,
Dagens Nyheter, 2012-01-13, <<https://www.dn.se/debatt/dags-att-sverige-avskaffar-brostarvingars-ratt-till-arv/>>, besökt 2018-10-11.

Regeringskansliet, ”Prisbasbelopp för 2018 fastställt”, 2017-09-08,
<<https://www.regeringen.se/artiklar/2017/09/prisbasbelopp-for-2018-faststallt/>>, besökt 2018-11-06.

Nordea, ”Privatekonomin orsakar konflikter i relationen”, 2010-11-24,
<<https://www.nordea.com/sv/press-och-nyheter/nyheter-och-pressmeddelanden/press-releases/2010/2010-11-24-privatekonomin-orsakar-konflikter-i-relationen.html>>, besökt 2018-11-27.